

Η ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ
ΚΑΙ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

Υ Π Ο
ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ἡ ἀλληλογραφία ὅταν εἶναι προσωπική καὶ ὄχι ὑπηρεσιακὴ ἀποτυπώνει ἀκριβέστερα τὴν πραγματικότητά. Ὁμοιάζει μὲ τὸ προσωπικὸ ἡμερολόγιον ποῦ γράφεται στὴν ἐποχὴ τῶν διαδραματιζομένων γεγονότων καὶ ὑπὸ τὴν ἐπὶρρεΐά τους. Ὁ συντάκτης βασικὰ δὲν ἔχει τὸν πειρασμὸ νὰ ὠραιοποιῇ τὸ παρελθόν. Καταγράφει καὶ ἀποδίδει γεγονότα καὶ ἐκτιμήσεις ὅπως τὰ ζῆ, ὅπως τὰ βλέπει τὴ στιγμὴ ἐκεῖνη. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ ἀλληλογραφία τῶν μεγάλων ἰδίως ἀνδρῶν τῆς ἀνθρωπότητος ἔχει τεράστια σημασία γιὰ τὴ βαθύτερη γνώση καὶ ἐκτίμηση τῆς ἐποχῆς ὅπου ἔζησαν οἱ ἄνδρες αὐτοί.

Ἡ ἀδυναμία τῆς ἀλληλογραφίας, ποῦ ὀφείλεται στὸ ὅτι ὁ συντάκτης πολλὰ φορὰς ἐρμηνεύει, δηλαδὴ κατανοεῖ, μὲ δικό του τρόπο καὶ μὲ ὑποκειμενικὰς προϋποθέσεις πρόσωπα καὶ πράγματα, δὲν εἶναι μικρότερη ἀπὸ τὴν ἐγγενεῖς ἀδυναμία τῆς ἱστοριογραφίας. Ἀντίθετα μάλιστα, ἡ ἀνάλογη π.χ. ἀδυναμία τῆς ἱστοριογραφίας ἔχει εὐρύτερη ἀντανάκλαση, διότι τὸ φάσμα τῆς εἶναι πολὺ εὐρύτερον ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς προσωπικῆς ἀλληλογραφίας. Ἐπομένως καὶ τὸ τυχὸν ἀρνητικὸ τῆς ἀποτελέσμα, ἡ παρερμηνεία προσώπων καὶ πραγμάτων, θὰ εἶναι πολὺ εὐρύτερον, δυσμενέστερον σὲ ἐπιπτώσεις.

Οἱ σκέψεις αὐτὲς μ' ἔκαμαν νὰ ἐκτιμῶ ἰδιαιτέρως τὰ ἐπιστολικὰ κείμενα τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, μάλιστα δὲ ὅταν συντάκτες τους εἶναι κατ' ἐξοχὴν μεγάλοι Πατέρες καὶ Διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὁ Βασίλειος, ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, καὶ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος, ποῦ ἀκριβῶς διότι ὑπῆρξαν μεγάλοι διέθεταν ἡῶξημένες δυνατότητες ἀντικειμενικῆς καὶ ὀρθῆς θεωρήσεως προσώπων καὶ πραγμάτων. Ἡ διακριτικὴ τους ἰκανότης καὶ ὁ ὀρίζοντάς τους ἦσαν ἰσχυρά. Ἐὰν μάλιστα ἐγκύψῃ κανεὶς προσεκτικὰ στὴς Ἐπιστολὰς τοῦ Βασιλείου, θὰ διαπιστώσῃ ὅτι σ' αὐτὰς δὲν ἔχομε μόνον ἱστορικοεκκλησιαστικὰς πληροφορίες, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρη τὴ θεολογία τοῦ μεγάλου ἀνδρα. Αὐτὴ εἶναι βέβαια συνεπτιγμένη στίς

Ἐπιστολές, ἀλλὰ συχνὰ μὲ διευκρινήσεις καὶ συναρτήσεις πρὸς τὰ αἴτια ποὺ τὴν προκάλεσαν ἔτσι, ὥστε συχνὰ ἡ θεολογία του νὰ εἶναι κατανοητότερη στὶς *ἐπιστολές* ἀπ' ὅσο στὰ θεολογικοπολεμικά του ἔργα.

Στὸ ἄρθρο πάντως τοῦτο δὲν εἶναι οἱ θεολογικὲς ἀντιλήψεις ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν, ἀλλὰ τὰ περιστατικὰ τῆς ἀλληλογραφίας μεταξὺ Βασιλείου καὶ Γρηγορίου, ὅπως προκύπτουν ἀπὸ τὶς *Ἐπιστολές* ποὺ οἱ δύο ἄνδρες ἀντήλλαξαν. Δυστυχῶς οἱ *Ἐπιστολές* ποὺ σώθηκαν δὲν εἶναι οἱ μόνες ποὺ ἀντήλλαξαν. Οἱ διασωθεῖσες (6 ἢ 8 τοῦ Βασιλείου καὶ 19 τοῦ Γρηγορίου) προϋποθέτουν καὶ ἄλλες, τὶς ὁποῖες καὶ θὰ προσπαθήσωμε νὰ ἐπισημάνωμε. Ἀκόμη περισσότερο, θὰ προσπαθήσωμε νὰ συναγάγωμε τὸ περιεχόμενό τους σὲ γενικὲς γραμμές. Ἔτσι θὰ ἔχωμε κατὰ τὸ δυνατόν ἐνώπιό μας δλόκληρη τὴν ἀλληλογραφία μεταξὺ Βασιλείου καὶ Γρηγορίου, κάτι ποὺ συμβάλλει στὴ λεπτομερέστερη γνώση τῆς ζωῆς τῶν δύο μεγάλων ἀνδρῶν, διὰ τῆς ἐπιλύσεως ποικίλων ἱστοριογραμματολογικῶν προβλημάτων.

Ἡ ἀποκατάσταση μιᾶς ἀλληλογραφίας παρουσιάζει πολλὲς καὶ κάποτε ἀνυπέρβλητες δυσκολίες, γι' αὐτὸ καὶ θὰ μείνουν ὅπωςδήποτε μερικὰ κενά, ἔστω λίγα.

* * *

Ἡ ἀλληλογραφία τῶν δύο ἀνδρῶν ἤρχισε μετὰ τὴν ἐπιστροφή τους ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ὅπου σπούδασαν, καὶ ἀφοῦ ἐγκαταστάθηκαν ὁ Βασίλειος προσωρινὰ στὴν Καισάρεια καὶ ὁ Γρηγόριος προσωρινὰ στὴ Ναζιανζό. Ὁ πρῶτος ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τὸ Καλοκαίρι τοῦ 356 καὶ ὕστερα ἀπὸ ταξίδι στοὺς μοναχοὺς τῆς Ἀνατολῆς (Αἴγυπτος, Παλαιστίνη, Μεσοποταμία, Συρία) ἔγραψε τὴν πρώτη του διασωθεῖσα *Ἐπιστολή* τὸ 357¹ πρὸς τὸν Εὐστάθιο Σεβαστείας. Τὸν γνωστὸ ἡμιαρειανὸ καὶ ὄχι κάποιον ἄγνωστὸ μας ἔθνικὸ φιλόσοφο, ὅπως γενικὰ γινόταν — καὶ ἴσως γίνεται ἀκόμη — δεκτό².

1. Ὁ J. G r i b o m o n t εἶναι πολὺ πειστικὸς στὴ χρονολόγησι τῆς πρώτης *Ἐπιστολῆς* τοῦ Βασιλείου στὸ ἔτος τοῦτο. Προσθέτομε μάλιστα ἐμεῖς ὅτι ὁ πιθανώτερος μῆνας συντάξεώς της εἶναι ὁ Νοέμβριος, ὅταν δηλαδὴ ἐπέστρεψε ἀπὸ τὸ ταξίδι τῆς Ἀνατολῆς περὶ τὰ τέλη τοῦ Φθινοπώρου, διότι στὴν *Ἐπιστολή* γίνεται λόγος γιὰ ἐπικείμενο χειμῶνα (Eustathe le Philosophe et les voyages du Jeune Basile de Césarée, ἐν Rev. d' Hist. Eccles. LIV [1959] 120).

2. Ὁ ἴδιος ἐρευνητὴς εἶδειε ὅτι ὁ «φιλόσοφος» Εὐστάθιος, πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπευθύνεται ἡ πρώτη *Ἐπιστολή*, δὲν εἶναι κάποιος ἄγνωστός μας ἐξ ἐπαγγέλματος φιλόσοφος, ἀλλὰ ὁ Εὐστάθιος Σεβαστείας, τὸν ὁποῖο ὁ Βασίλειος γνώριζε ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια καὶ μὲ τὸν ὁποῖο συνεργάσθηκε μέχρι τὸ 372 σχεδόν, ὅταν ἐτέθη θέμα κακοδοξίας τοῦ Εὐσταθίου, στὸν ὁποῖο πάντως ἔγραψε μέχρι τὸ 375 (ἢ περίφημη *Ἐπιστολή* του 223) (βλ. τὸ παραπάνω ἄρθρο, σ. 115-124). Ὁ Κ. Μπόνης ἔχει διαφορετικὴ γνώμη (ΒΕΠ) 51,29.

Τὸ χειμῶνα τοῦ 357/358 πέρασε³ ὁ Βασίλειος στὴν Καισάρεια, δίνοντας μερικά δείγματα τοῦ ρητορικοῦ του ταλάντου⁴ καὶ βοηθώντας λίγο τὸν ἐπίσκοπο Καισαρείας Διάνιο, τὸν ὁποῖο σεβόταν πολύ. Ὁ ἴδιος ὁ Βασίλειος στὴν Ἐπιστολὴ του 223,3 πληροφορεῖ ὅτι ἐπισκέφθηκε τοὺς εὐσταθιανοὺς μοναχοὺς καὶ ἔμεινε γιὰ λίγο μαζί τους. Τὸ γεγονός τοποθετεῖται μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, μετὰ τὸ 357. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ χειμῶνα τοῦ 357/8 ἔμεινε στὴν Καισάρεια καὶ γιὰ λόγους ὑγείας, συνετὸ εἶναι νὰ δεχθοῦμε ὅτι τοὺς εὐσταθιανοὺς μοναχοὺς ποὺ μόναζαν περίπου μετὰξὺ Καισαρείας, Σεβαστείας καὶ Ἀνήσων, ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀνοιξὴ μέχρι τὸ Φθινόπωρο τοῦ 358. Σὲ καμμιά ἄλλη ἐποχὴ δὲ μποροῦμε νὰ τοποθετήσωμε τὴν πρώτη γνωριμία του μὲ τοὺς εὐσταθιανοὺς μοναχοὺς, ἀφοῦ μετὰ ἄρχισε τὴ δική του μοναστικὴ καὶ ἀσκητικὴ ζωὴ.

Τὸ χειμῶνα τοῦ 358/359, ποὺ ἀσφαλῶς ἔνεκα τῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς δὲν θὰ μποροῦσε νὰ περιοδεύῃ στὶς διασκορπισμένες ὁμάδες τῶν εὐσταθιανῶν μοναχῶν, ἀποφάσισε νὰ ἀρχίσῃ τὴ μοναχικὴ του —καλύτερα τὴν ἀσκητικὴ του—ζωὴ. Καὶ τὴν ἄρχισε στὸν περίβολο τοῦ παλαιοῦ πατρικοῦ του σπιτιοῦ, στὰ Ἀνήσα, κοντὰ στὴ Νεοκαισάρεια τοῦ Πόντου. Μόλις ἐγκαταστάθηκε ἐδῶ ἔγραψε στὸ φίλο του Γρηγόριο καὶ ἔτσι ἄρχισε ἡ παρακάτω ἀλληλογραφία μετὰξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν.

Ὁ Βασίλειος ἔγραψε τὸ 358/9 χαμένη ἐπιστολὴ πρὸς τὸ Γρηγόριο, τὸν ὁποῖο προσκαλοῦσε στὰ Ἀνήσα γιὰ νὰ μονάσουν μαζί.

Ὁ Γρηγόριος ἀπαντᾷ μὲ χαμένη ἐπιστολὴ προσπαθώντας νὰ ἀμβλύνη τὴν ὑποχρέωσή του γιὰ τὸν ὑπεσχημένο συμμονασμό.

Ὁ Βασίλειος ἀπαντᾷ στὸ Γρηγόριο μὲ χαμένη καὶ πολὺ αὐστηρὴ ἐπιστολὴ, ὑπενθυμίζοντάς του ὅτι ἄλλοτε στὴν Ἀθήνα ἔδωσαν μετὰξὺ τους ὄροιο ὅτι θὰ μονάσουν καὶ θὰ ζήσουν μαζί.

Γρηγόριος 1: Ἀνοιξὴ-Καλοκαίρι (359).

Τότε ὁ Γρηγόριος ἔγραψε τὴν πρώτη σωζόμενη Ἐπιστολὴ του. Παραδέχθηκε μὲ ταπεινοφροσύνη καὶ πολλὴ χάρη ὅτι ἐπίσκοπος ἔγινε μόνο ἐπειδὴ

3. Αἰτία νὰ παραμείνῃ στὴν Καισάρεια τὸ χειμῶνα τοῦ 357/8 ἦταν καὶ ἡ ἀρρώστια του, γιὰ τὴν ὁποία μιλάει στὴν 1η τοῦ Ἐπιστολῆ.

4. Ὁ Γρηγόριος Θεολόγος ρεβαιώνει ὅτι γιὰ μικρὸ μόνο διάστημα ὁ ἴδιος καὶ ὁ Βασίλειος ἄσκησαν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ρήτορα, ὅσο χρειαζόταν γιὰ νὰ δείξουν τὴν ἐπίδοσή τους στὸ ἐπάγγελμα τοῦ ρήτορα καὶ νὰ εὐχαριστήσουν ἔτσι φίλους καὶ γνωστούς (Ἐπιτάφιος εἰς τὸν Μ. Βασίλειον [Λόγος 43] ιγ' καὶ ιδ').

δφειλε νὰ γηροκομήσῃ τοὺς γονεῖς τοῦ⁵. Ὑπόσχεται ὅτι μόλις ἀμβλυνοῦσθαι ὁ λόγος αὐτὸς θὰ πραγματοποιήσῃ τις συμφωνίες ποὺ ἔκαναν ἄλλοτε στὴν Ἀθήνα καὶ θὰ μονάσουν μαζί⁶. Ἡ ἐπιστολὴ γράφηκε τὴν Ἀνοιξὴ ἢ τὸ Καλοκαίρι τοῦ 359, ὅταν ὁ Βασίλειος βρισκόταν στὰ Ἀννησα καὶ πρὶν γνωρίσῃ τὴν Τιβερινὴ⁷, κάτι ποὺ ἔγινε τὸ 360, ὅταν ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Κωσταντινούπολη, ὅπου συνώδευσε τὸ Διάνιο στὴν ἐκεῖ σύνοδο τοῦ ἴδιου ἔτους⁸. Ὁ τελευταῖος ὁμοῦ ἐκδότης τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γρηγορίου, ὁ P. Gallay, χρονολογεῖ ἐσφαλμένα τὴν πρώτη ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου στὸ ἔτος 361⁹.

Ὁ Βασίλειος ἱκανοποιήθηκε ἀπὸ τὴν παραπάνω πρώτη ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου ἀλλὰ μόνο γιὰ λίγο. Ἦταν βιαστικός γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν κοινῶν σχεδίων τους. Ἐπικοινωνῶνσε πάλι μὲ τὸ Γρηγόριο χάριν τῆς ἐπικοινωνίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ τοῦ ὑπενθυμίσῃ ὅτι τὸν περίμενε. Γιὰ νὰ συγκινήσῃ προφανῶς τὸ Γρηγόριο στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ἔκανε λογοτεχνικὴ περιγραφή τοῦ περιβάλλοντος τῶν Ἀννήσων¹⁰.

Ὁ Γρηγόριος πῆρε τὴ «φυσιολατρικὴ» καὶ λογοτεχνικὴ ἐπιστολὴ τοῦ φίλου του καὶ δοκίμασε ἀπογοήτευση, τὴν ὁποία κοινοποίησε ἀμέσως στὸ

5. Ἐφευσάμην δὲ οὐκ ἐκόν, ἀλλὰ νόμου νόμον νικήσαντος, τοῦ θεραπεύειν κελύοντος τοὺς γεννήτορας τὸν τῆς ἑταιρείας καὶ συνηθείας» (Ἐπιστ. 1).

6. «Οὐ μὴν παντάπασι ψεύσομαι, ἂν τοῦτο αὐτὸς καταδέξῃ· τὰ μὲν γὰρ ἡμεῖς συνεσόμεθα, τὰ δὲ αὐτὸς ἡμῖν θέλησον, ἐν ᾗ τὰ πάντα κοινὰ καὶ τὸ τῆς φιλίας ὁμότιμον...» (αὐτόθι).

7. Γιὰ τὴν Τιβερινὴ μιλάει ὁ Βασίλειος στὴν Ἐπιστολὴ του 14 καὶ ὁ Γρηγόριος στὴ 2η.

8. Βλ. Γρηγορίου Νύσσης, Κατὰ Ἐθνομίον, PG 45, 273, καὶ Φιλοστοργίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Δ 12.

9. Τὸ ἔτος 361 ὁ Βασίλειος ἦταν ἤδη ἐγκατεστημένος στὸ ἀσκητήριον, κοντὰ στὸν Ἴρι ποταμὸ, ἀπὸ ὅπου ἔγραψε στὸ Γρηγόριο τὴν Ἐπιστολὴ 14. Βλ. P. Gallay, S. Grégoire de Nazianze: Lettres, I, Paris 1964, σ. 1. Ὁ Νικ. Μπιλάλης («Μεγάλου Βασιλείου ἅπαντα», τόμος 1, στὴ σειρά «Ἄπαντα τῶν ἁγίων Πατέρων», Ἀθήνα 1973, σ. 53-54) ἀκολουθώντας τὸν Y. Courtonne (S. Basile: Lettres, τ. 1, Paris 1957, σ. 5), ὁρθὰ ἐκφράζει τὴν ὑπόνοια ὅτι ἡ Ἐπιστολὴ 2 τοῦ Βασιλείου πρὸς τὸ Γρηγόριο γράφηκε ἀπὸ τὸ πατρικὸ σπῆτι στὰ Ἀννησα, ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου πρωτοἴσχυσε τὴν ἀσκητικὴ του ζωὴ. Καὶ ἡ Ἐπιστολὴ 2 ἐκφράζει κλίμα διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ κλίμα τῶν μετέπειτα, αὐτῶν ποὺ συνδέονται μὲ τὰ γεγονότα τῆς ἐγκαταστάσεώς του στὸ ἀσκητήριον τοῦ Πόντου. Βρισκόμεθα ἀκόμη στὰ προβλήματα καὶ στὰ θέματα τῆς Ἐπιστολῆς 2 τοῦ Γρηγορίου καὶ τῆς προσωρινῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ Βασιλείου στὰ Ἀννησα.

10. Αὐτὰ συνάγονται ἀπὸ τὴν ἐπόμενη ἀπάντησιν στὸ Γρηγόριο τῆς Ἐπιστολῆς 2 τοῦ Βασιλείου: «Τὸ γὰρ μὴ μέγα εἶναι φῆσαι τὴν τοῦ τόπου κατασκευὴν πρὸς τὸ ἐμπούησαι ὁρμὴν τινα τῇ ψυχῇ σου εἰς τὸν μεθ' ἡμῶν βίον, πρὶν ἂν περὶ τοῦ τρόπου τι μάθοις καὶ τῆς διαγωγῆς σὸν ἦν ὄντως τὸ διανόημα καὶ τῆς σῆς ψυχῆς τῆς πάντα τὰ τῆδε μηδὲν τιθεμένης πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις ἀποκειμένην ἡμῖν μακαριότητα» (Ἐπιστ. 2,1 Βασιλείου).

Βασίλειο. Τοῦ ἔγραψε ἀμέσως ὅτι δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν τέτοια πράγματα. Τὰ τοπία καὶ ἡ φύση δὲν συγκρίνονται μὲ τῆς θείας μακαριότητα πού ὁ Θεὸς μᾶς ἔχει ὑποσχεθῆ¹¹.

*Ἄν ἔλθω κοντά σου δὲν θὰ ἔλθω ἕνεκα τοῦ ὠραίου τοπίου, πού δὲ μὲ συγκινεῖ.

Βασιλείου 2: Καλοκαίρι-Φθινόπωρο (359).

Ὁ Βασίλειος χολώθηκε ἀπὸ τοὺς παραπάνω λόγους (πού τοὺς ὑπαινίσσεται στὸ γράμμα τοῦτο) τοῦ Γρηγορίου, μὰ τοὺς πῆρε σὰν ἀφορμὴ γιὰ νὰ προβῆ σὲ ἄλλου εἶδους περιγραφή. Περιέγραψε, μὲ λεπτομέρειες κάποτε, τὴν ἀσκητικὴ ζωὴ πού ἔκανε στὰ Ἄννησα, τὸ σκοπὸ τοῦ ἀναχωρητικοῦ βίου, τοὺς ἀγῶνες καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ μοναχοῦ. "Ὅλα γίνονται μὲ τρόπο θαυμαστό, πού τελικὰ ἐκπλήττει, διότι μὲ τὸ κείμενο τοῦτο τέθηκαν τὰ θεμέλια τῆς περὶ μοναχισμοῦ θεολογίας τοῦ Βασιλείου, μολοντί δὲν εἶχε κλείσει καλὰ-καλὰ 30 χρόνια ζωῆς (γεννήθηκε τὸ 329/330) καὶ 1 χρόνον ἀναχωρητικοῦ ἢ μοναχικοῦ βίου¹².

Ὁ Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς ἔγραψε στὸ Βασίλειο ζητώντας τὴ γνώμη του γιὰ θεολογικὸ πρόβλημα τῆς ἐποχῆς, πιθανὸν τῆς ὁμοουσιότητος τοῦ Ἰίου πρὸς τὸν Πατέρα.

Ὁ Β α σ ί λ ε ι ο ς προσπάθησε νὰ βοηθήσῃ τὸ φίλο του καὶ τοῦ ἔστειλε γράμμα¹³, στὸ ὁποῖο δὲν βρῆκε ὁ Γρηγόριος σαφὴ ἀπάντηση στὸ πρόβλημα.

Ὁ Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς ἔγραψε καὶ παραπονέθηκε γιὰ τὴν ἀσάφεια, τὴν ἀοριστία καὶ ἴσως τὴν ὑπεκφυγὴ τοῦ Βασιλείου στὴν προηγούμενη ἐπιστολή. Ζήτησε μάλιστα καὶ περαιτέρω διευκρινήσεις ἀπὸ τὸ Βασίλειο, ὁ ὁποῖος τοῦ συνέστησε νὰ συνεχίσῃ μόνος τὴν προσπάθεια πρὸς φανέρωση τῆς ἀληθείας, νὰ ἐμπιστευέται τὸ ἅγιο Πνεῦμα καὶ νὰ μὴ ζητῆ περισσότερο ἀπὸ αὐτόν¹⁴.

11. Βλ. Ἐπιστολὴ 2 Γρηγορίου καὶ Σημείωση 10.

12. Βλ. Σημείωση 9.

13. Εἶναι ἡ Ἐπιστολὴ τὴν ὁποία ὁ Βασίλειος ἀναφέρει στὴ δικὴ του Ἐπιστολὴ 7: «Οὐδὲ τότε ἠγγύουν ὅτε ἀπέστειλον τῇ λογιότητί σου ὅτι πᾶσα θεολογικὴ φωνὴ ἐλάττων μὲν ἐστὶ τῆς διανοίας τοῦ λέγοντος...».

14. «Τὸ δὲ νῦν ἔχον παρακαλοῦμέν σε καὶ παρεκαλέσαμεν ἤδη (= ἄρα στὸ προηγούμενο γράμμα πρὸς τὸ Γρηγόριο γιὰ τὸ ἴδιο θέμα) χρῆσαι σεαυτὸν ὀλοκλήρως τῇ συνηγορίᾳ τῆς ἀληθείας καὶ ταῖς παρὰ Θεοῦ ἐγγινομέναις τῇ διανοίᾳ σου ὁρμαῖς πρὸς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ σύστασιν, ταύταις ἀρκοῦμενον καὶ παρ' ἡμῶν μὴ δὲν ἐπιζητοῦντα πλέον, οἶ, πολλῶ ἐλάττους ὄντες τῆς ὑπονοίας, βλάπτομεν μᾶλλον τῇ παρ' ἑαυτῶν ἀσθενείᾳ τὸν

Βασιλείου 7: Φθινόπωρο-Χειμώνας (359).

Ὁ Βασίλειος, ἐκνευρισμένος ἐλαφρὰ ἀπὸ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Γρηγορίου, παραδέχεται τὴν ἀορισιὰ του καὶ τὴν ἀδυναμία του νὰ δώσῃ σαφὴ ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα τοῦ τελευταίου. Τὸ γράμμα ἐκφράζει καὶ τὸ δέος τοῦ Βασιλείου ἐνώπιον τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἀληθείας. Γράφηκε μᾶλλον στὸ β' ἡμῖσιν τοῦ 359 ἀπὸ τὰ "Αννησα"¹⁵.

Ὁ Β α σ ί λ ε ι ο ς συνώδευσε τὸν ἐπίσκοπο Καισαρείας Διάνιον στὴ σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἔτους 360 (Ἰανουάριος). Ἐπιστρέφοντας ἐπισκέφθηκε στὴ Ναζιανζὸ τὸ φίλο του Γρηγόριο, ὁ ὁποῖος τὸν ὠδήγησε καὶ στὸ κτῆμα του, στὴν Τιβερινὴ. Ὁ Γρηγόριος πρότεινε νὰ μονάσουν στὸν τόπο τοῦτο, ἀλλὰ ὁ Βασίλειος δὲν ἔδειξε προθυμία. Ἐπανῆλθε στὴν Καισαρεία καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐξέφρασε τὴν ἀπογοήτευσιν καὶ τὴν περιφρόνησίν του γιὰ τὴν Τιβερινὴ¹⁶.

Γρηγορίου 2: Φεβρουάριος-Μάρτιος (360).

Ἡ γνώμη τοῦ Βασιλείου γιὰ τὴν Τιβερινὴ προσέβαλε τὸ Γρηγόριο πὺ ἀπαντᾶ περισσότερο μὲ εἰρωνεῖες παρὰ μὲ ἐπιχειρήματα. Ἡ ἐπιστολὴ

λόγον ἢ τινα ἰσχὺν τῆς συνηγορίας τῇ ἀληθείᾳ προστίθεμεν» (Β α σ ί λ ε ι ο ς, Ἐπιστ. 7) Τὸ χωρίο τοῦτο προϋποθέτει δύο γράμματα (τὸ παρὸν κ' ἓνα χαμένο) τοῦ Βασιλείου πρὸς τὸ Γρηγόριο γιὰ τὸ ἴδιον θέμα. Ἐπομένως δύο πρέπει νὰ ἦσαν καὶ τὰ γράμματα τοῦ Γρηγορίου.

15. Σχετικὰ μὲ τὸ χρόνο συντάξεως τῆς Ἐπιστολῆς 7 τοῦ Βασιλείου πρέπει νὰ σημειώσωμε τὰ ἑξῆς: Ἐπειδὴ ὁ Βασίλειος παρουσιάζει στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ἀδυναμία νὰ ἀπαντήσῃ μὲ σαφήνεια σὲ θέματα θεολογικά, ὁρθὰ ὁ Courtonne (S. Basile: Lettres, I, σ. 21) τὴν τοποθετεῖ στὴν ἐποχὴ τῆς ἀναχωρήσεως στὰ "Αννησα, τότε δηλαδὴ πού δὲν εἶχε εἰσαχθῆ ἀκόμη ὅσο χρειαζόταν στὴ θεολογία. Καὶ ἡ πρώτη ἐποχὴ ὅμως τῆς ἀναχωρήσεως στὸ ἀσκήτηριον τοῦ Ἰριποταμοῦ, ἡ ἐποχὴ δηλαδὴ τοῦ 360, ἴσως καὶ τοῦ 361, εἶναι ἐποχὴ πού ὁ Βασίλειος ἀπὸ σεβασμὸ στὴ θεολογία καὶ ἀνεπαρκῆ σχετικὴ κατάρτισή του ἀπέφευγε ἢ δὲ μπορούσε νὰ πάρῃ ἐνεργὸ μέρος στὶς θεολογικὰς διαμάχας. Ἔτσι τὸ γράμμα μπορεῖ νὰ γράφηκε τὸ 360/361, ὅπως ὑποστηρίζει καὶ ὁ Νικόδημος Μπιλάλης (Μ.Βασιλείου, Ἄπαντα, I, σελ. 78). Ἄν ἐμεῖς προτιμάμε τὸ ἔτος 359 αὐτὸ γίνεται μὲ τὴν ἑξῆς σκέψιν: στὶς ἀρχὰς τοῦ 360 ὁ Βασίλειος, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐπισκέφθηκε τὴ Ναζιανζὸν καὶ ἔμεινε στὸ σπίτι τοῦ Γρηγορίου ἴσως δλόκληρο μῆνα. Ὅσα λοιπὸν θέματα εἶχαν νὰ συζητήσουν, θὰ τὰ συζήτησαν προφορικὰ. Δὲν θὰ περίμεναν — γιὰ σπουδαία θεολογικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς — νὰ χωρισθοῦν γιὰ νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ αὐτὰ.

16. Γιὰ τὸ ταξίδι του στὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς συνοδοῦ τοῦ Διανίου βλ. Φιλοστοργίου, Ἐκκλησ. ἱστορία Δ 12 καὶ Γρηγορίου Νύσσης, Κατὰ Ἐθνομίον, PG 45, 273. Τὴν περιφρόνησιν τοῦ Βασιλείου γιὰ τὴν Τιβερινὴ συνάγομε ἀπὸ τὴν Ἐπιστολὴν 2 τοῦ Γρηγορίου, ὁ ὁποῖος προϋποθέτει ἐπιστολὴν τοῦ Βασιλείου, στὴν ὁποία μεμφτόταν τὶς λάσπες καὶ τὸ χειμῶνα τῆς τοποθεσίας αὐτῆς: «Οὐ φέρω τὴν Τιβερινὴν ἐγκαλούμενος καὶ τοὺς ἐνταῦθα πηλοὺς καὶ χειμῶνας».

αὐτὴ (ἢ 2η τοῦ Γρηγορίου) προϋποθέτει τὸ Βασίλειο στὴν Καισάρεια. Ἀλλοιῶς δὲν θὰ εἶχε λόγο νὰ τὸν προκαλῆ καὶ νὰ τοῦ λέγῃ: «ἢ τοίνυν παῦσαι τοὺς πηλοὺς ὀνειδίζων ἡμῖν... ἢ καὶ ἡμεῖς σοι προσοίσομεν ἀντὶ τῶν πηλῶν τοὺς καπήλους καὶ ὅσα αἰ π ὄ λ ε ι ς μοχθηρὰ φέρουσι». Γιὰ νὰ τοῦ κατηγορῆ τὴν κατάσταση τῆς πόλεως σημαίνει ὅτι ὁ Βασίλειος τὸ Φεβρουάριο¹⁷ καὶ Μάρτιο τοῦ 360 ἔμεινε στὴν Καισάρεια¹⁸.

Βασιλείου 14: Ἄνοιξη (360).

Ὁ Βασίλειος, ἀφοῦ πέρασε τὸ βαρὺ χειμῶνα στὴν Καισάρεια, περιμένοντας μάλιστα μήπως ἔλθῃ ἐκεῖ καὶ ὁ Γρηγόριος¹⁹ γιὰ νὰ πάρουν μαζὺ ἀπόφαση περὶ τοῦ ὀριστικοῦ τόπου ἀσκήσεώς τους, ἀναχώρησε γιὰ τὸν Πόντο τὴν Ἄνοιξη ἢ ἀρχὴς Καλοκαιριοῦ²⁰. Ἐκεῖ βρῆκε τὸ ἀσκητήριο, στὸ ὁποῖο θὰ μόναζε²¹. Ἐπέστρεψε στὴν Καισάρεια γιὰ λίγο καὶ πληροφορήθηκε ὅτι ὁ ἀδελφός του Γρηγόριος καὶ ὁ φίλος του Γρηγόριος εἶχαν ζητήσῃ νὰ τὸν συναντήσουν²². Τώρα ὅμως ποῦ εἶχε βρῆ τὸ ἀσκητήριο δὲν εἶχε ὑπομονὴ καὶ χρόνο,

17. Ὅπως εἶναι γνωστὸ δὲν ταξίδευαν κατὰ τὸν βαρὺ χειμῶνα στὰ ἐνδότερα τῆς περιοχῆς. Γι' αὐτὸ καὶ, καθὼς θὰ ἴδωμε στὴν Ἐπιστολὴ 14 τοῦ Βασιλείου, τὴν Ἄνοιξη ἢ τὸ Καλοκαίρι τοῦ ἰδίου ἔτους (τοῦ 360) ἐγκαταστάθηκε στὸ ἀσκητήριο τοῦ Πόντου, κοντὰ στὸν Ἴρι ποταμὸ.

18. Καὶ ὁ χρόνος συντάξεως τῆς Ἐπιστολῆς 2 τοῦ Γρηγορίου ἐξαρτάται ἀπὸ τὸ ποῦ βρισκόταν ὁ Βασίλειος ὅταν αὐτὴ γραφόταν. Καὶ εἶναι φανερὸ (ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι σ' αὐτὴ ἔμμεσα ἀντικατηγορεῖται ὁ Βασίλειος ὅτι προτιμᾷ τὴν κατάσταση τῆς πόλεως) ὅτι τὸ Φεβρουάριο-Μάρτιο βρισκόταν στὴν Καισάρεια καὶ δὲν εἶχε ἀκόμη γράψῃ τὴν Ἐπιστολὴ του 14, ἢ ὁποῖα γράφηκε ἀφοῦ βρῆκε τὸ Ἀσκητήριο στὸν Ἴρι ποταμὸ, δηλ. τὴν Ἄνοιξη ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ Καλοκαιριοῦ τοῦ 360, διότι μιλάει σ' αὐτὴν γιὰ τὴν ἀνθισμένη φύση καὶ τὰ ὠδικὰ πτηνὰ: «Τὸ γε μὴν τῶν ἀνθῶν πλήθος ἢ τῶν ὠδικῶν ὀρνίθων ἄλλως μὲν τις θαυμάσειεν».

Ἐπομένως καὶ τὴν ἐπιστολὴ 2 τὴν τοποθετεῖ λανθασμένα ὁ P. G a l l a y στὸ 361 (S. Grégoire de Nazianze: Lettres, I, σ. 1).

19. «Μόλις γὰρ ἀπογνοὺς τῶν ματαίων ἐλπίδων ἄς ἐπὶ σοὶ εἶχόν ποτε, μᾶλλον δὲ τῶν ὀνειρῶν, εἰ δεῖ ἀληθέστερον εἰπεῖν... κατὰ βίου ζήτησιν ἐπὶ τὸν Πόντον ἀπῆλθον» (Ἐπιστ. 14).

20. Ἐπειδὴ μιλάει γιὰ ἀνθοφορία καὶ ὠδικὰ πτηνὰ ποῦ συνήντησε ἐκεῖ (§ 2).

21. «Ἐνθα δὲ μοι ὁ Θεὸς χωρίον (=τόπον) ὑπέδειξεν ἀκριβῶς συμβαῖνον τῷ ἐμῷ τρόπῳ» (§ 1).

22. «Ἐγὼ τοῦ ἀδελφοῦ μου ἐπιστειλαντος Γρηγορίου πάλα βούλεσθαι ἡμῖν συντεχεῖν, προσθέντος δὲ ὅτι καὶ σοὶ αὐτὸ τοῦτο δεδογμένον ἐστίν» (§ 1). Ἡ ἐπιστολὴ κατὰ τὸν Y. C o u r t o n n e (S. Basile: Lettres, I, σ. 42) γράφηκε μεταξύ 360 καὶ 364, κατὰ τὸν Νικὸ δ ἡ μ ο Μ π ι λ ἄ λ η (Μ. Βασιλείου, Ἄπαντα, 1, σ. 120) τὸ 360 ἀπὸ τὸ πατρικὸ του κτῆμα στὰ Ἄννησα, καὶ κατὰ τὸν Π. Χ ρ ῆ σ τ ο υ (Μ. Βασιλείου Ἔργα, 1, σ. 55)

ἀφοῦ μάλιστα εἶχε ἀπογοητευθῆ καὶ ἀπὸ τὴν ἀναβλητικότητα τοῦ φίλου του Γρηγορίου²³. Ἐφυγε λοιπὸν γιὰ νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ νὰ ἐγκατασταθῆ στὸ ἀσκητήριον, ἀλλὰ ἄφησε γιὰ τὸν Γρηγόριον τὴν Ἐπιστολὴ 14, στὴν ὁποία τοῦ ὑπενθύμιζε τὰ μειονεκτήματα τῆς Τιβερινῆς καὶ τοῦ περιέγραφε τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἀσκητισμοῦ στὸν Ἴρι ποταμὸ.

Γρηγορίου 4: Ἄνοιξη (360).

Ὁ Γρηγόριος πῆρε τὴν παραπάνω Ἐπιστολὴ 14, ἀλλὰ δὲν ἔδειξε χολωμένους γιὰ τὶς ἐναντίον τους βαρεῖες αἰχμές, ἐπειδὴ ἀγαποῦσε πολὺ τὸ Βασίλειον. Δὲν τὸν ἄφησε ὅμως καὶ χωρὶς κατάλληλη ἀπάντησι. Τὸν ἐπήνεσε πολὺ καὶ συγχρόνως τὸν εἰρωνεύθηκε μὲ ἀθῶες παρομοιώσεις, δηλώνοντάς του πὼς ἴσως τοῦ γράφει καὶ ἄλλα παρόμοια, πού μάλιστα δανειζόταν ἀπὸ τὸν Ὅμηρον.

ἐπίσης τὸ 360 (ὁ τελευταῖος παρουσιάζει ἀλλοιῶς τὶς συνθήκες συντάξεώς της). Ὁ St. G i e t (Sasimes, une méprise de S. Basile, Paris 1941, σ. 43 ἐξ.), τὸν ὁποῖο ἀκολουθεῖ ὁ Π. Χρήστου (Ὁ Μ. Βασίλειος, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 47 καὶ στὸ παραπάνω μνημονευθὲν ἔργο του) νομίζει ἐσφαλμένα πὼς ἡ Ἐπιστ. 14 εἶναι ἡ πρώτη πού ὁ Βασίλειος ἔστειλε στὸ Γρηγόριον ἢ Ἐπιστ. 2 ἀκολούθησε. Ἡ ἀνάλυσις ὅμως τῶν κειμένων δείχνει ὅτι δὲν πρέπει νὰ διασαλευθῆ ἡ σειρά, στὴν ὁποία ἔβαλαν τὶς ἐπιστολὰς αὐτὲς οἱ ἀρχαῖοι συλλέκτες. Ἡ Ἐπιστ. 14 σαφῶς προϋποθέτει ἐξεύρεσι ἀπὸ τὸ Βασίλειον ὀριστικοῦ τόπου ἀσκήσεως, πρὸς τὸν ὁποῖο θὰ ταξιδέψῃ. Ὁ τόπος αὐτὸς δὲν εἶναι τὰ Ἄννησα, ὅπου ἀσκήτεψε πρὶν λίγο καὶ ἀπὸ ὅπου ἔγραψε τὴν Ἐπιστολὴ 2, στὴν ὁποία δίνει τὶς ἐντυπώσεις τοῦ μοναχοῦ πού πρωτοαρχίζει τὸν ἀσκητικὸ ἀγῶνα. Ἐὰν στὴν Ἐπιστ. 14 ἐπρόκειτο γιὰ τὰ Ἄννησα δὲν θὰ ἔγραφε ὅτι τὰ βρῆκε μὲ καθοδήγησι τοῦ Θεοῦ, διότι ἤδη τὰ γνώριζε πολὺ καλά. Γιὰ τὸ χρόνον συντάξεως δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αὐτὸς εἶναι τὸ 360, ἀφοῦ πρὶν λίγο εἶχε ἐπισημάνει τὸν τόπον ἀσκήσεως καὶ τὰρα ἐπειγόνταν νὰ ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ («Πρὸς ὅπερ νῦν ἐπειγομένῳ» § 2), ὅπως δηλώνει στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε ἀναφέρεται στὸ θέμα Τιβερινῆ, διότι εἶναι ἡ σχετικὴ συζήτησις πρόσφατη καὶ διότι μόλις τὰρα λύεται τὸ πρόβλημα τοῦ τόπου στὸν ὁποῖο θὰ μονάσουν. Ὁ τόπος ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔγραψε τὴν ἐπιστολὴ νομίζομε εἶναι ἡ Καισάρεια καὶ ὄχι τὰ Ἄννησα. Ἐπιδιωκόταν μία συνάντησι τῶν δύο Γρηγορίων μὲ τὸ Βασίλειον καὶ αὐτὴ λογικὰ ἦταν εὐχερέστερη στὴν Καισάρεια. Τὴν ἐποχὴ μάλιστα ἐκεῖνη ὁ ἀδελφός του Γρηγόριος θὰ ἦταν μᾶλλον στὰ Ἄννησα ἢ στὴ Νεοκαισάρεια, ὅποτε (ἂν ὁ Βασίλειος ἦταν καὶ αὐτὸς στὰ Ἄννησα) δὲν θὰ εἶχε νόημα νὰ ἐπιδιώκῃ συνάντησι μὲ τὸ Βασίλειον, ἂν καὶ αὐτὸς βρισκόταν στὰ Ἄννησα. Ἀκόμη καὶ τὸ ὄψος τῆς ἐπιστολῆς, ὅπου ἐκφράζεται ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὸν τόπον ἀπὸ ὅπου γράφεται, καὶ ἡ βιασύνῃ νὰ τὸν ἐγκαταλείψῃ δείχνουν ὅτι ὁ Βασίλειος δὲν ἔγραψε ἀπὸ τὰ Ἄννησα ἀλλὰ ἀπὸ τὴν Καισάρεια.

23. Δὲν περιμένε νὰ συναντήσῃ τὸ φίλον του Γρηγόριον: «τὸ μὲν τι καὶ διὰ τὸ πολλὰκις ἀπατηθῆναι δυνηροτέρως ἔχων πρὸς τὸ πιστεύειν (=στὶς ὑποσχέσεις τοῦ Γρηγορίου), τὸ δὲ τι καὶ ὑπὸ ἀσχολιῶν περισπώμενος, ἐπιμεῖναι οὐκ ἤδυνήθη» (§ 1).

Γρηγορίου 5: Καλοκαίρι (360).

Ὁ Βασίλειος πῆρε τὴν προηγούμενη Ἐπιστολή 4 τοῦ Γρηγορίου καὶ κάτι τοῦ παρήγγειλε μᾶλλον προφορικά, ὅποτε ὁ Γρηγόριος ἔγραψε καὶ τὴν παρούσα Ἐπιστολή, συνεχίζοντας τὶς εἰρωνεῖες καὶ τὰ λογοπαίγνια. Ἡ Ἐπιστολή 5 γράφηκε μᾶλλον τὸ Καλοκαίρι τοῦ 360, γιατί τὸ Φθινόπωρο τοῦ ἴδιου ἔτους πῆγε στὸ ἀσκητήριο τοῦ Πόντου ὁ ἴδιος ὁ Γρηγόριος²⁴.

Γρηγορίου 6 (361): τέλος Δεκεμβρίου.

Τὸ Δεκέμβριο τοῦ 361 ὁ Γρηγόριος ὑπέκυψε στὶς παρακλήσεις τοῦ Πατέρα του, ἐπέστρεψε στὴ Ναζιανζὸ καὶ χωρὶς τὴ θέλησή του χειροτονήθηκε πρεσβύτερος κατὰ τὰ Θεοφάνεια (6 Ἰανουαρίου 362). Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιστροφή του αὐτὴ καὶ μᾶλλον πρὶν χειροτονηθῆ ἔγραψε τὴν Ἐπιστολή 6, στὴν ὁποία περιγράφει τὰ πνευματικὰ ἐπιτεύγματα καὶ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν δύο ἀνδρῶν στὸ ἀσκητήριο τοῦ Πόντου. Ἐπομένως ἡ Ἐπιστολή γράφηκε τὸ Δεκέμβριο τοῦ 361 ἢ ἀρχὲς τοῦ 362, κάτι ποὺ εἶναι λίγο πιθανό, διότι στὸ κείμενο δὲ λέγεται τίποτε γιὰ τὴ χειροτονία, ἡ ὁποία συγκλόνησε τόσο βαθειὰ τὸ Γρηγόριο ποὺ ὅπωςδῆποτε θὰ μιλοῦσε γι' αὐτὴν ἂν εἶχε προηγηθῆ²⁵.

Ὁ Βασίλειος μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 362 παραστάθηκε στὸ θάνατο τοῦ Διανίου²⁶ καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ἴδιου ἔτους χειροτονήθηκε πρεσβύτερος ἀπὸ τὸ νέο Μητροπολίτη Καισαρείας, τὸν Εὐσέβιο²⁷. Μὲ χαμένη ἐπι-

24. Ὁ P. Gallay (Gregor von Nazianz: Briefe, Berlin 1962, σ. XIV) χρονολογεῖ τὴν Ἐπιστολή στὸ 361.

25. Τὸ Φθινόπωρο τοῦ 361 ὁ Γρηγόριος βρισκόταν ὅπωςδῆποτε στὸ ἀσκητήριο τοῦ Πόντου, διότι ὁ Βασίλειος (Ἐπιστ. 223,5) πληροφορεῖ ὅτι ὁ Εὐστάθιος συνήνητησε ἐκεῖ τοὺς δύο ἀνδρες. Ἄλλ' αὐτὸ δὲ μπορούσε νὰ γίνῃ πρὶν ἀπὸ τὸ Φθινόπωρο τοῦ 361, διότι ὁ Εὐστάθιος μέχρι τότε ἦταν σὲ ἐξορία. Οὔτε πάλι ὁ Βασίλειος μπορεῖ στὴν Ἐπιστολή του 223,5 νὰ ἐννοῇ τὴν ἐποχὴ μετὰξὺ Ἰανουαρίου καὶ Πάσχα τοῦ 362, ποὺ ὁ Γρηγόριος ἦταν πάλι μαζὺ του, διότι τότε πλέον ἦταν ἐπισκέπτης, δὲ βρισκόταν ἐκεῖ μὲ προοπτικὴ νὰ μείνῃ διὰ παντός, ὅπως προηγουμένως, τὸ 360/361, ἐποχὴ γιὰ τὴν ὁποία μπορούσε νὰ εἰπῆ: «Ἔτι δὲ συμπάρῃν μοι ὁ θεοφιλέστατος ἀδελφὸς Γρηγόριος τὸν αὐτὸν μοι τοῦ βίου σκοπὸν διανύων» (αὐτόθι).

26. Βλ. Βασιλείου, Ἐπιστ. 51.

27. Εἶναι δύσκολο νὰ χρονολογηθῆ μὲ ἀκρίβεια ἡ χειροτονία τοῦ Βασιλείου. Πάντως ἔγινε μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 362 (διότι μέχρι τὶς παραμονές του οἱ δύο ἀνδρες βρισκόνταν μαζὺ στὸ ἀσκητήριο) καὶ ὅπωςδῆποτε πρὶν ἀπὸ τὸ 364, ἐποχὴ ποὺ ἐπενέβη ὁ Γρηγόριος γιὰ τὴν ἐπάνοδο τοῦ Βασιλείου στὴν Καισαρεία καὶ τὴν ἀνάληψη τοῦ ἀγónα κατὰ τῶν αἵρετικῶν ποὺ ἀποθρασύνθηκαν μὲ τὴν ἔμμεση ἐνθάρρυνση τοῦ Ἰουλιανοῦ (361-363) καὶ τὴν ἄμεση ὑποστήριξη τοῦ Οὐάλη (364-378) (βλ. Ἐπιστ. 40 τοῦ Γρηγορίου). Ὁ P. Gallay (Gregor v. Nazianz: Briefe... σ. XIV) τοποθετεῖ νομίζουμε σωστὰ στὸ 362 τὴν

στολή του²⁸ πληροφόρησε σχετικά τὸν Γρηγόριο, δηλώνοντάς του ὅτι ὅλα ἔγιναν παρὰ τῆ θέλησὶς του²⁹.

Γρηγορίου 8: Καλοκαίρι-Φθινόπωρο (362).

Ὁ Γρηγόριος ἀπαντᾷ στὸ παραπάνω γράμμα, πρῶτα ἐπαινώντας τὸ Βασίλειο κι ἔπειτα ἐνθαρρύνοντας καὶ συμβουλευόντάς τον ν' ἀποδεχθῆ τὸ βᾶρος τῶν ποιμαντικῶν φροντίδων³⁰.

Ὁ Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Βασιλείου ἀπὸ τὴν Καισάρεια, ἐξ αἰτίας τῆς δυσφορίας πρὸς αὐτὸν τοῦ ἐπισκόπου Εὐσεβίου, ἔγραψε στὸ φίλο του σύντομο γράμμα³¹. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (363/4) ὁ Βασίλειος βρισκόταν στὸ ἀσκητήριο τοῦ Πόντου ἢ στὰ Ἄννησα. Συνέβη ὅμως τὶς ἡμέρες ποὺ ὁ ταχυδρόμος ἔφερε τὸ γράμμα νὰ λείπῃ ὁ Βασίλειος σὲ κάποιον ταξίδι³².

Στὴν ἴδια ἐποχὴ τοῦ 363/4 πρέπει νὰ τοποθετήσωμε καὶ μερικὲς ἐπι-

Ἐπιστ. 8 τοῦ Γρηγορίου, ἡ ὁποία προϋποθέτει τὴ χειροτονία τοῦ Βασιλείου. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ 363 ὁ Βασίλειος πρέπει νὰ τὸ πέρασε στὸ ἀσκητήριο, ἀφοῦ ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Καισάρεια, ἔνεκα τῆς παρεξηγήσεώς του μετὰ τὸν Εὐσέβιο (Γ ρ η γ ο ρ ι ο υ, Λόγος 43 κη'). Ἄρα ἡ χειροτονία πρέπει νὰ ἔγινε τὸ 362, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε μετὰ τὸ Πάσχα.

28. Ὁ Γρηγόριος (Ἐπιστ. 8) γράφει: «ἐπαινῶ σου τῆς ἐπιστολῆς τὸ προοίμιον...». Τέτοια ὅμως ἐπιστολὴ ποὺ νὰ ἀνταποκρίνεται στὸ περιεχόμενο καὶ νὰ ὑποδηλώνῃ ἡ παραπάνω Ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου δὲν σώζεται.

29. «...Καὶ σὺ (=Βασίλειε) ἕάλως, ὡσπερ καὶ ἡμεῖς γεγραφότες, ἐπειδὴ γε εἰς τὸν πρεσβυτέρου βαθμὸν ἐβιάσθημεν. Καίτοι γε οὐ τοῦτο ἡμῖν ἐσπουδάζετο...» (Γρηγ. Ἐπιστ. 8).

30. «Ἐπεὶ δὲ ἐγένετο (=ἡ χειροτονία), φέρειν ἀνάγκη, ὡς γοῦν ἐμοὶ καταφαίνεται, καὶ μάλιστα διὰ τὸν καιρὸν πολλὰς ἡμῖν αἰρετικῶν ἐπεισάγονται γλώσσας καὶ μὴ κατασχύνειν μῆτε τὸν ἡμέτερον βίον μῆτε τὰς τῶν πεπιστευκότων ἐλπίδας» (αὐτόθι).

31. Αὐτὸ δηλώνεται στὴν Ἐπιστ. 19 τοῦ Βασιλείου.

32. «αὐτοὶ μὲν ἀπεδημοῦμεν, ὁ δὲ γραμματικὸς ἐνὶ τῶν ἐπιτηδείων ἡμῖν ἐπιδοὺς τὴν ἐπιστολὴν ἀπιδὼν ἔρχετο» (αὐτόθι). Πότε ἀκριβῶς γράφηκε ἡ παρούσα Ἐπιστολὴ ἀποτελεῖ πρόβλημα. Κατανοεῖται ὅμως καλύτερα στὴν ἐποχὴ μετὰ τὴν παρεξηγήση μεταξὺ Εὐσεβίου καὶ Βασιλείου, καὶ πρὶν ἀρχίσῃ ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἐπάνοδο τοῦ τελευταίου στὴν Καισάρεια. Τὸ γεγονός ὅτι σ' αὐτὴν ὁ Βασίλειος ἀπαντᾷ μετὰ τὸν Πέτρο (ποὺ εἶναι ἀσφαλῶς ὁ ἀδελφός του, ἀφοῦ δὲν δίνει περισσότερες ἐξηγήσεις γι' αὐτόν), σημαίνει ὅτι τὴν ἐπιστολὴ ἔλαβε στὰ Ἄννησα, ὅπου καὶ ζοῦσε ὁ Πέτρος καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἔγραψε τὴ δική του 19η. Καὶ οἱ «ἐπιτηδευοί», στοὺς ὁποίους ὁ ταχυδρόμος ἄφησε τὸ γράμμα ἐπειδὴ ὁ Βασίλειος ἀπουσίαζε, προϋποθέτουν τὰ Ἄννησα, ὅπου πράγματι ὑπῆρχαν συγγενεῖς καὶ φίλοι τοῦ Βασιλείου. Στὸ ἀσκητήριο τοῦ Ἰρι ποταμοῦ ἀντίθετα δὲν γνωρίζομε νὰ ὑπῆρχαν φίλοι καὶ συγγενεῖς ἢ καὶ μοναχοὶ ποὺ νὰ συγκατοικοῦσαν μετὰ τὸ Βασίλειο γιὰ νὰ τοὺς δοθῆ τὸ γράμμα.

στολές τοῦ Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ πρὸς τὸ Βασίλειο, πού ὁ δεῦτερος μνημονεύει μὲ τελείως γενικὸ τρόπο³³.

Βασιλείου 19: (363 /4).

ἌΟ Βασίλειος ἀπαντᾷ στὸ παραπάνω λακωνικὸ μὰ πλούσιο σὲ περιεχόμενο χαμένο γράμμα τοῦ Γρηγορίου. Στέλνει τὸ γράμμα μὲ τὸν ἀδελφὸ του Πέτρο καὶ παρακαλεῖ τὸ Γρηγόριο νὰ ἀπαντήσῃ σ' αὐτό³⁴.

Γρηγορίου 19: Φθινόπωρο (364).

Ἡ ἄνοδος (Μάρτιος 364) στὸ θρόνο τῆς Ἀνατολῆς τοῦ Οὐάλη καὶ ἡ ἔντονα ἀντορθόδοξη πολιτικὴ του ἀνάγκασε τὸν ἐπίσκοπο Καισαρείας Εὐσέβιο νὰ συνειδητοποιήσῃ πόσο ἡ παρουσία τοῦ Βασιλείου ἦταν ἀπαραίτητη πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν αἰρετικῶν. Μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Γρηγορίου ἐξομαλύνεται ἡ διαφορά μεταξὺ Εὐσεβίου καὶ Βασιλείου, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν παρουσία Ἐπιστολῆ πληροφοροῦται τίς καλὲς ἐναντὶ του διαθέσεις τοῦ Εὐσεβίου καὶ παρακαλεῖται νὰ ἔλθῃ στὴν Καισάρεια καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἀγῶνα κατὰ τῶν αἰρετικῶν. Ἡ ἐπιστολὴ γράφηκε μᾶλλον τὸ Φθινόπωρο τοῦ 364³⁵.

33. ἀπάντως δὲ οὐδεὶς πόνος λακωνικῆς ἐπιστολῆς, ὁποῖα εἰσὶν αἱ παρὰ σοῦ ἐκ ἀστοτε πρὸς ἡμᾶς ἀφικνούμενα) (Βασιλείου 19).

34. Βλ. σημ. 32.

35. Ἡ Ἐπιστολὴ 19 πρὸς τὸ Βασίλειο ἔχει μεγάλη ἱστορικὴ ἀξία, ἀλλὰ τὰ γεγονότα πού περιγράφει καὶ προϋποθέτει δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ χρονολογηθοῦν ἀκριβῶς. Μερικὰ στοιχεῖα ἕως τοῦ κειμένου βοηθοῦν στὴ χρονολόγησι. Ἡ δραστηριοποίησι τῶν αἰρετικῶν, πού οἱ μὲν ἐμφανίσθησαν ἤδη, οἱ δὲ πρόκειται, σύμφωνα μὲ φῆμες, νὰ παρουσιασθοῦν στὴν Καισάρεια (ἀπειδὴ σύστασις αἰρετικῶν κατατρέχει τὴν Ἐκκλησίαν, τῶν μὲν ἤδη παρόντων καὶ ταρασσόντων, τῶν δὲ, ὡς λόγος, παρεσομένων) δειχνεὶ ὅτι στὸ θρόνο βρῖσκειται ὁ αὐτοκράτορας Οὐάλης ἀπὸ τὸ Μάρτιο τοῦ 364, ὁπαδὸς τῶν αἰρετικῶν Ὀμοίων. Ἡ πληροφορία ἐπίσης ὅτι ἀναμένονται («παρεσομένων») καὶ ἄλλοι αἰρετικοὶ στὴν Καισάρεια, σημαίνει ὅτι ὁ Γρηγόριος γράφει πρὶν ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 365, διότι τότε μὲ τὴν ἀφιξὴ ἐκεῖ τοῦ Οὐάλη, θὰ εἶχε κορυφωθῆ καὶ ἡ δράσις τῶν αἰρετικῶν, πού τώρα μόνον ἐντάθηκε. Συγχρόνως γνωρίζομε ὅτι τὸ Φθινόπωρο τοῦ 364 ὁ Βασίλειος βρέθηκε γιὰ λίγον καιρὸ στὴν Εὐσινὴ (παράλια τοῦ Πόντου) γιὰ συζητήσεις μὲ τὸν Εὐστάθιο Σεβαστείας καὶ ἄλλους ἐπισκόπους (Βλ. Βασιλείου, Ἐπιστ. 223,5 καὶ *DHGE*, XVI, σ. 29). Ἄρα ἡ ἐπάνοδος του στὴν Καισάρεια ἔγινε πρὸς τὸ τέλος τοῦ Φθινοπώρου τοῦ 364 ἢ τὸ Δεκέμβριον τοῦ ἴδιου ἔτους. Ἀφοῦ μάλιστα ἐπισκέφθηκε τὸ ἀσκητήριον τοῦ Πόντου καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γρηγόριος (μετὰ τὴν ἐπιστολὴν του 19), πού τελικὰ ἔπεισε τὸ Βασίλειο καὶ ἐπέστρεψαν μαζὶ στὴν Καισάρεια (Γρηγορίου, Ἐπιτάφιος, Λόγος 43 λα-λγ. Ἐν γεγονόσι μνημονεύει καὶ ὁ Σωζομενός, Ἐκκλησι. ἱστορία ΣΤ 15). Ὑποθέτομε ὅτι τέτοια ταξίδια θὰ ἦσαν ἀδύνατα ἢ δύσκολα στοὺς μῆνες Ἰανουάριον καὶ Φεβρουάριον, ἔνεκα τοῦ χειμῶνα.

Ὁ Βασίλειος μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας (†14 Ἰουνίου 370) ἔγραψε στὸ Γρηγόριο καὶ τοῦ ζητοῦσε νὰ βοηθήσῃ στὴν ἐκλογὴ του ὡς ἐπισκόπου³⁶. Ἀφορμὴ τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ἦταν μία κρίση τῆς ἀρρώστιας του³⁷.

Γρηγορίου 40: Ἰούνιος-Ἰούλιος (370).

Ὁ Γρηγόριος λυπήθηκε πολὺ γιὰ τὴν ἀσθένεια τοῦ Βασιλείου, ἀλλὰ διέγινωσε γρήγορα τὸν ἀπώτερο σκοπὸ τῆς προσκλήσεως στὴν Καισάρεια, ὅπου κύριο θέμα συζητήσεων ἦταν ἡ ἐκλογὴ ἐπισκόπου. Δῆλωσε στὸ Βασίλειο τὴ βαθεῖα του ἀγάπη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποστροφή του πρὸς τὸ κλῆμα ποὺ δημιουργοῦν οἱ ἀγῶνες πρὸς ἐκλογὴ ἐπισκόπου. Τελικὰ μάλιστα κατηγοροῦσε τὸ Βασίλειο γιὰ τὴν ὑποψηφιότητά του καὶ τὸν προέτρπε νὰ τὰ ἐγκαταλείψῃ ὅλα καὶ νὰ φύγῃ, διαφορετικὰ, ὅταν τὸν ἰδῇ ἀργότερα θὰ τὸν κατηγορήσῃ περισσότερο.

Γρηγορίου 45: Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος (370).

Ὁ Γρηγόριος, μόλις ἔμαθε³⁹ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Βασιλείου στὸ θρόνο τῆς Καισαρείας κατὰ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 370, ἔγραψε τὴν Ἐπιστολὴ αὐτὴ γιὰ νὰ τονίσῃ τὴ μεγάλη σημασία τῆς ἐκλογῆς τοῦ Βασιλείου. Συγχρόνως τοῦ λέγει ὅτι δὲν ἔσπευσε αὐτοπροσώπως νὰ τὸν συγχαρῇ οὔτε καὶ θὰ τὸ κάνῃ, ἀν δὲν

36. Ἡ Ἐπιστολὴ 40 τοῦ Γρηγορίου εἶναι ἀποκαλυπτικὴ τοῦ σκοποῦ τοῦ Βασιλείου: «Ἐκάλεσας ἡμᾶς ἐπὶ τὴν μητρόπολιν, περὶ ἐπισκόπου βουλῆς προκειμένης. Καὶ τὸ πλάσμα (=πρόφασιν) ὡς εὐπρεπές τε καὶ πιθανόν· ἀρρωστεῖν ἔδοξας καὶ ἀναπνεῖν τὰ τελευταῖα καὶ ποθεῖν ἰδεῖν τε ἡμᾶς καὶ τὰ ἐξόδια φθέγγασθαι».

37. Ὁ Βασίλειος ἦταν βέβαια φιλάσθενος, ἀλλὰ τώρα ἡ κρίση στὸ σηκῶτι του ἀποτελοῦσε πρόφασιν («πλάσμα») γιὰ νὰ φέρῃ κοντὰ του τὸ Γρηγόριο, ποὺ ἀπὸ χαρακτῆρα ἀπέφευγε τοὺς θορύβους, κάτι ποὺ συνέστησε καὶ στὸ Βασίλειο, ἀντὶ νὰ τρέξῃ σὲ βοήθειά του, ἀντὶ νὰ στηρίξῃ τὴν ὑποψηφιότητά του. Γιὰ τὴ χρονολόγησιν τῆς Ἐπιστολῆς 40 δὲν ἔχομε δυσκολίες. Γράφηκε ἀσφαλῶς λίγο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Εὐσεβίου (†14 Ἰουνίου) καὶ ἀρκετὰ πρὶν ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 370, ὅποτε ἐξελέγη ὁ Βασίλειος σύμφωνα καὶ μετὰ τὰ συμπεράσματα ὄλων σχεδὸν τῶν συγχρόνων ἐρευνητῶν. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ σήμερα ὁ Κ. Καλλίνικος, ποὺ στὴ διδακτορικὴ του διατριβὴ τοῦ ἔτους 1951, δημοσιευμένη ὅμως τὸν περασμένο μῆνα, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐκλογὴ τοῦ Βασιλείου ἔγινε στὶς ἀρχὲς τοῦ 370 (Συμβολαὶ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐρεύνης τοῦ χρόνου συγγραφῆς τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Μ. Βασιλείου, εἰς Ἐκκλησιολογία [1979] 48). Βλ. καὶ Π. Χρήστου, Ὁ Μ. Βασίλειος, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 63.

38. Γιὰ τὸ χρόνο συντάξεως τῆς Ἐπιστολῆς 40 βλ. στὴ Σημ. 37.

39. Ἡ πρώτη φράση τῆς Ἐπιστολῆς («ἐπειδὴ σε τεθέντα ἐπὶ τὸν ὑψηλὸν θρόνον ἔγινε καὶ τὸ Πνεῦμα ἐνίκησεν») σημαίνει ὅτι ὁ Γρηγόριος ἔγραψε μόλις πληροφορηθεὶς τὴν ἐκλογὴ, ἄρα τὸ Σεπτέμβριο ἢ λίγες μέρες μετὰ.

παρέλθουν οἱ δυσκολίες ποῦ δημιουργοῦν οἱ ἀντίπαλοι στὴν Καισάρεια. Περιττὸ λοιπὸν νὰ τοῦ ζητήσῃ ὁ Βασίλειος νὰ μεταβῆ στὴν Καισάρεια⁴⁰.

Ὁ Β α σ ι λ ε ι ο ς μόλις ἔλαβε τὴν παραπάνω ἀπρόσμενη Ἐπιστολὴ 45 ἐνοχλήθηκε πολὺ, γιατί νόμισε πὼς ὁ Γρηγόριος ἀδιαφορεῖ γι' αὐτὸν καὶ τὶς ὑποθέσεις του. Τοῦ ἔγραψε λοιπὸν ἀμέσως⁴¹, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὸ ὕφος τοῦ κειμένου τῆς Ἐπιστολῆς 46 τοῦ Γρηγορίου. Ὁ Βασίλειος ἔδωσε τὴν ἐντύπωση ὅτι θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸ του προδομένο, ἀφοῦ ὁ Γρηγόριος ἀντιμετώπιζε τὶς ὑποθέσεις του ὡς δευτερεύοντα πράγματα⁴².

Γρηγορίου 46: Ὁκτώβριος (370).

Ὁ Γρηγόριος πάραυτα δίδει τὴν ἀπάντησή του στὴν παραπάνω ἐπιστολὴ. Διαψεύδει ἔντονα τὶς κατηγορίες τοῦ Βασιλείου καὶ δηλώνει πὼς τίποτε στὸν κόσμον δὲν ὑπάρχει γι' αὐτὸν πιὸ σπουδαῖο, πιὸ θαυμαστὸ καὶ πιὸ ἀγαπητὸ ἀπὸ τὸ Βασίλειο. Ἀπορεῖ μάλιστα πὼς μπόρεσε ὁ Βασίλειος νὰ ἐκστομίσῃ τέτοιες κατηγορίες ἐναντίον του! Ἡ Ἐπιστολὴ γράφηκε μᾶλλον τὸν Ὁκτώβριον τοῦ 370⁴³.

Ὁ Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς, ἀρκετοὺς μῆνες μετὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Βασιλείου στὸ θρόνον τῆς Καισαρείας, ἔγραψε γράμμα⁴⁴, στὸ ὁποῖο διηγόταν ὅτι κάποιος

40. «Προσέδραμον δ' οὐκ εὐθύς, οὐδὲ προσδραμοῦμαι· μηδέ γε τοῦτο αὐτὸς ἀπαίτησεις... Πότ' οὖν ἤξεις (Γρηγόριε), τυχὸν ἐρεῖς, καὶ μέχρι τίνος ἀναδύσει; Ἔως ἂν ὅτε Θεὸς κελεύσει καὶ παρέλθωσιν αἱ σκαιαὶ τῶν νῦν ἐπιτιθεμένων καὶ βασκανόντων».

41. Οἱ Ἐπιστολὲς 45 καὶ 46 τοῦ Γρηγορίου καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Βασιλείου ποῦ τοποθετεῖται πρὶν ἀπὸ τὴν 46η τοῦ Γρηγορίου γράφηκαν ἀμέσως μετὰ τὴ χειροτονία τοῦ Βασιλείου καὶ χωρὶς καμμιά καθυστέρηση. Αὐτὸ δείχνει ἡ 46η ἀπὸ τὴν ὁποία συνάγομε καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς χαμένης ἐπιστολῆς τοῦ Βασιλείου. Ἦταν συνήθεια τῆς ἐποχῆς ἡ ἀπάντησις σὲ μιὰ ἐπιστολὴ νὰ στελόταν μὲ τὸν ἴδιον ταχυδρόμον ποῦ ἔφερνε τὶς ἐπιστολὰς (βλ. π.χ. Β α σ ι λ ε ι ο ῦ, Ἐπιστολὴ 19). Ἄρα ἡ 46η καὶ ἡ χαμένη τοῦ Βασιλείου γράφηκαν μᾶλλον τὸν Ὁκτώβριον τοῦ 370.

42. Πὼς μὲ κατηγορεῖς, διαμαρτύρεται ὁ Γρηγόριος, ὅτι «ἐπιφυλλὸς ἡμῖν τὰ σά, ὃ θεία καὶ ἱερὰ κεφαλῆ;... Τί ἂν οὖν τις ἄλλο θαυμάσειε τῶν ἐπὶ γῆς εἰ μὴ σὲ Γρηγόριος» (Ἐπιστ. 46 Γρηγ.).

43. Βλ. Σημ. 41.

44. Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Γρηγορίου πληροφορεῖ ἡ Ἐπιστολὴ 71 τοῦ Βασιλείου, τὴν ὁποίαν οἱ ἐρευνητὲς τοποθετοῦν σωστὰ στὸ ἔτος 371. Πράγματι ἀπὸ τὴν παράγραφο 2 τῆς Ἐπιστολῆς, προκύπτει ὅτι τὸ ἐπεισόδιό ἐγινε καὶ οἱ ἐπιστολὰς γράφηκαν ὅταν πιά ὁ Βασίλειος εἶχε ἀπογοητευθῆ ἀπὸ τὸ Γρηγόριον καὶ οὐτε κἀν τοῦ ἔγραφε πλέον νὰ πάη κοντὰ του γιὰ νὰ ἐργασθοῦν μαζί. Πρέπει δηλαδὴ νὰ πέρασαν πολλοὶ μῆνες ἀπὸ τὴν ἐκλογὴ (Σεπτ. 370), ἴσως Καλοκαίρι-Φθινόπωρον τοῦ 371. Τὸ γεγονός ἐπειτα ὅτι στὸ τέλος τῆς Ἐπιστολῆς 71 γίνεται σαφὴς ὕπαινιγμός γιὰ τὰ ἐπὶ θύραις σχέδια τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐτῆς

νεοφώτιστος⁴⁵, από την Καισάρεια, πού για λίγο έκουσε τὸ Βασίλειο καὶ ἀκόμα λιγότερο καταλάβαινε ἀπὸ θεολογία, ἤλθε στὴ Ναζιανζὸ καὶ διέδιδε ὅτι ὁ Βασίλειος δὲν ὀρθοφρονεῖ καὶ ὅτι ἀπὸ δειλία⁴⁶ δὲν ὁμολογεῖ τὴν ἀλήθεια. Ὁ Γρηγόριος αἰσθάνθηκε πολὺ ἄσχημα γιὰ ὅλα αὐτά, ὑπερασπίσθηκε τὴν ὀρθοφροσύνη τοῦ φίλου του Βασιλείου, ἀλλὰ συγχρόνως τοῦ ἔγραψε ζητώντας ἐξηγήσεις.

Βασιλείου 71: (371).

Ὁ Βασίλειος ἀπήντησε⁴⁷ στὴν παραπάνω ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου περισσότερο μὲ παράπονα: γιατί δὲν ἐμπιστεύονται τὸν ἴδιο καὶ γιατί, ἀντίθετα, προσέχουν ὅ,τι διαδίδει ἓνας ἄσημος καὶ ἄγνωστος νεοφώτιστος; Ἀρνεῖται νὰ δώση τίς ἐξηγήσεις πού τοῦ ζήτησε ὁ Γρηγόριος καὶ τοῦ τονίζει ὅτι ἂν ζοῦσες μαζί μου θὰ εἴμεθα ἰσχυροί, θὰ μᾶς ὑπολόγιζαν, δὲν θὰ μᾶς συκοφαντοῦσαν, ἢ Ὁρθοδοξία μὲ σένα ἐπικεφαλῆς ἐδῶ στὴν Καισάρεια καὶ ἐμένα βοηθὸ σου θὰ ἦταν ἀσφαλῆς. Πληροφορεῖ μὲ λύπη καὶ καύχηση ὅτι δὲν δίδει τίς ἐξηγήσεις, διότι σὲ λίγο θὰ πεισθοῦν ὅλοι μὲ τὴν Ὁρθοδοξία του, ὅταν θὰ μαρτυρήσῃ ἢ θὰ ἐξορισθῇ. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πού ἡ αὐτοκρατορικὴ πολιτικὴ σκληρύνει τὴ στάση τῆς ἔναντι τοῦ Βασιλείου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀπὸ τώρα ἔτοιμος γιὰ ὅλα, ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ μαρτύριο.

Γρηγορίου 47: Ἰανουάριος-Φεβρουάριος (372).

Ὁ Γρηγόριος πληροφορήθηκε ὄχι μόνο τὴ διαίρεση τῆς Καππαδοκίας σὲ δύο ἐπαρχίες-διοικήσεις, κάτι πού ἔγινε στίς ἀρχές τοῦ 372 μὲ διάταγμα

κατὰ τοῦ Βασιλείου, γιὰ σχέδια πού πραγματοποιήθηκαν τὸ Δεκέμβριο τοῦ 371 (συνάντησὴ του μὲ Μόδεστο κλπ.) ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Ἐπιστολὴ αὐτὴ γράφηκε πρὶν τὸ Δεκέμβριο. Ἐπομένως τὸ ἐπισόδιό μὲ τὸ νεοφώτιστο τῆς Καισαρείας καὶ ἡ χαμένη ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν στὸ Καλοκαίρι ἢ τὸ Φθινόπωρο τοῦ 371.

45. «Ἐὶ δὲ ὁ δεῖνα ἄρτι παρακῦψαι φιλοτιμούμενος πρὸς τὸν βίον τῶν χριστιανῶν, εἶτα οἰόμενος αὐτῷ σεμνότητά τινα φέρειν τὸ ἡμῖν συνανατρίβεσθαι, ἃ τε οὐκ ἤκουσε κατασκευάζει καὶ ἃ μὴ ἐνόησεν ἐξηγεῖται, θαυμαστὸν οὐδὲν» (Ἐπιστ. 71, 1 Βασιλείου).

46. Κάτι τέτοιο εἶχε ἰσχυρισθῇ ὁ νεοφώτιστος, ὡς προκύπτει καὶ ἀπὸ τῆ φράση «...κἀν ταῦτα γένηται, αὐτὰ τὰ πράγματα δείξει... τίς δὲ ὁ μετακλάζων καὶ προδιδούς δειλία τὸν λόγον τῆς ἀληθείας» τῆς ἀπαντητικῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Βασιλείου (71,2).

47. Ἡ Ἐπιστολὴ 71 πρέπει νὰ γράφηκε τὸ Καλοκαίρι ἢ τὸ Φθινόπωρο τοῦ 371 (βλ. σημ. 46).

48. «Μετ' οὐ πολὺ γάρ, τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι, ἡ διὰ τῶν ἔργων ἀπόδειξις τὰς συκοφαντίας ἐλέγξει, διότι προσδοκῶμεν ὑπὲρ τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας τάχα μὲν τι καὶ μεῖζον πείσεσθαι: εἰ δὲ μὴ πάντως γε τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν πατρῶδων ἀπελαθήσεσθαι».

τοῦ Οὐάλη, ἀλλὰ καὶ τὴ μεγάλη ἔνεκα τούτου στενοχώρια τοῦ Βασιλείου. Προσπαθεῖ νὰ τὸν παρηγορήσῃ, λοιπόν, νὰ τοῦ ὑπενθυμίσῃ ὅτι πρέπει νὰ σταθῇ στὸ ὕψος του καὶ τέλος νὰ τοῦ δηλώσῃ ὅτι ἂν τὸν χρειάζεται, εἶναι ἕτοιμος νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ καὶ νὰ τοῦ παράσχῃ βοήθεια καὶ συμβουλές⁴⁹.

Ὁ Βασίλειος γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴ θέση του ἔναντι τοῦ νέου μητροπολίτη Τυάνων Ἀνθίμου, προσπάθησε νὰ χειροτονήσῃ ἐμπιστά του πρόσωπα ἐπισκόπους κωμοπόλεων τῆς δευτέρας Καππαδοκίας, ἡ ὁποία εἶχε δοθῇ στὸν Ἀνθιμο. Ἔτσι μὲ πολὺ πίεση δέχθηκε ὁ Γρηγόριος (πρὶν ἀπὸ τὸ Πάσχα τοῦ 372) νὰ γίνῃ ἐπίσκοπος Σασίμων, ἀλλὰ γρήγορα, χωρὶς κἀν νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν ἔδρα του, ἀρνήθηκε νὰ ἐπισκοπεύσῃ⁵⁰. Αὐτὸ ἐρέθισε τὸ Βασίλειο πὺδ σὲ χαμένη ἐπιστολὴ του τὸν κατηγορεῖ ἔντονα ὡς ἄφιλο, ἀνάξιο τῶν δυσκόλων καιρῶν καὶ ἄλλα πολλὰ.

Γρηγορίου 48: Ἀνοιξή (372).

Ὁ Γρηγόριος, χολωμένος ἀπὸ τὶς παραπάνω κατηγορίες τοῦ Βασιλείου καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι τὸν πίεσε νὰ γίνῃ ἐπίσκοπος τοῦ ἄσημου χωριοῦ τῶν Σασίμων⁵¹, πληροφορεῖ τὸ φίλο του ὅτι γιὰ νὰ μεταβῇ στὰ Σάσιμα ἔπρεπε

49. Ἡ διαίρεση τῆς Καππαδοκίας σὲ δύο διοικήσεις, τὴν πρώτη μὲ ἔδρα τὴν Καισάρεια καὶ τὴ δεύτερη μὲ ἔδρα τὰ Τύανα (στὴν ἀρχὴ σχεδίαζαν νὰ κάμουν πρωτεύουσα τὴν ἀκόμη πῦδ ἄσημη κωμόπολη Ποδανδὸ), πὺδ σκόπευε φυσικὰ καὶ στὴν ἀποδυνάμωση τοῦ Μητροπολίτη Καισαρείας, ὑπαγορεύθηκε κυρίως ἀπὸ λόγους πολιτικούς (βλ. καὶ Π. Χ ρ ἡ σ τ ο υ, Ὁ Μ. Βασίλειος, Θεσ/νίκη 1978, σ. 71). Ἡ Ἐπιστολὴ 47 γράφηκε λίγο μετὰ τὴ διαίρεση («Πυνθάνομαι σε ταράσσεσθαι παρὰ τῆς νέας καὶ νιοτομίας καὶ πόνυματα ἔχειν...»), ἐπομένως Ἰανουάριο-Φεβρουάριο τοῦ 372, καὶ ἀρκετὰ πρὶν ἀπὸ τὸ Πάσχα τοῦ ἴδιου ἔτους, γιὰτὶ λίγο πρὶν τὸ Πάσχα καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὸ συνέβησαν τὰ γνωστὰ γεγονότα τῆς ἐπισκοποποιήσεως τοῦ Γρηγορίου πὺδ δὲν ἀπηχοῦνται κἀν στὴν παρούσα ἐπιστολὴ καὶ πὺδ ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς ἀντιδράσεως τοῦ Βασιλείου στὴ διαίρεση. Ἀφοῦ λοιπόν δὲν εἶχε θέσει σὲ ἐφαρμογὴ τὰ δικὰ του μέτρα πρὸς ἀντιμετώπιση τῆς διαίρεσεως σημαίνει ὅτι ἡ Ἐπιστολὴ γράφηκε λίγο μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ σχετικοῦ διατάγματος, τὸν Ἰανουάριο ἢ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 372.

50. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴ χαμένη αὐτὴ ἐπιστολὴ τοῦ Βασιλείου πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὴν Ἐπιστ. 48 τοῦ Γρηγορίου, τὴν ὁποία ὁ τελευταῖος ἐκδότης P. Gallay (Gregor v. Nazianz: Briefe, Berlin 1969, σ. XVIII) σωστὰ τοποθετεῖ γύρω στὸ Πάσχα τοῦ 372.

51. «...τοῦτο γὰρ ὦν πάσχομεν τὸ γελοιώτατον ἢ ἔλεεινότατον, τοὺς αὐτοὺς καὶ ἀδικεῖσθαι καὶ ἐγκαλεῖσθαι, ὅπερ νῦν ἡμῖν συμβέβηκεν». Ἡ ἐπιστολὴ γράφηκε περὶ τὸ Πάσχα τοῦ 372. Ὁ Βασίλειος εἶχε ἀπόλυτη ἀνάγκη ἀπὸ τὰ Σάσιμα καὶ γι' αὐτὸ ἐπέμενε ἀφόρητα νὰ ἐπισκοπεύσῃ ἐκεῖ ὁ Γρηγόριος. Ἀπὸ τὸ χωριὸ αὐτὸ ἀναγκαστικὰ περνοῦσαν οἱ ἡμίονοι πὺδ ἔφερναν στὸ μητροπολίτη Καισαρείας ὑλικά ἀγαθὰ ἀπὸ τὸ προσκῦνημα τοῦ Ἀγίου Ὁρέστη. Ὁ Ἀνθιμος κατακρατοῦσε τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ πὺδ ὁ Βασίλειος χρειάζεταν, γιὰτὶ τὴν Ἀνοιξὴ τοῦ 372 ἄρχισε τὴν ἀνέγερση τῆς Βασιλειάδας του (βλ.

κυριολεκτικά να πολεμήσει με τους ανθρώπους του 'Ανθίμου, ενώ εκείνο για το οποίο κυρίως ενδιαφερόταν αυτός ήταν η ήσυχια. Πάντως αναγνώριζε ότι ο Βασίλειος ενεργεί προς το συμφέρον της 'Εκκλησίας.

Ὁ Β α σ ί λ ε ι ο ς δὲν ἰκανοποιήθηκε μετὰ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Γρηγορίου (Ἐπιστ. 48). Ἦταν ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ στὰ Σάσιμα ἐπίσκοπος ἐξαρτημένος ἀπὸ τὸ Μητροπολίτη Καισαρείας. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Βασίλειος ἐπανέρχεται καὶ κατηγορεῖ μετὰ νέα ἐπιστολὴ τοῦ τὸ Γρηγόριον ἀνεργοῦ καὶ ράθυμο, ἐπειδὴ αὐτὸς δὲν ἐπῆγε νὰ ἐπισκοπεύσῃ στὰ Σάσιμα⁵². Φαίνεται ὅτι ὁ Βασίλειος περιμένε νὰ ὑποκύψῃ ὁ Γρηγόριος μετὰ τὴν εὐκαιρίαν τῶν ἑορτῶν τοῦ Πάσχα καὶ νὰ τελέσῃ στὰ Σάσιμα τὴ μεγάλη ἑορτή. Ὅταν δὲν ἔγινε αὐτὸ γράφηκε ἡ παροῦσα χαμένη ἐπιτιμητικὴ ἐπιστολή⁵³.

Γρηγορίου 49: μετὰ τὸ Πάσχα (373).

Μὲ συγκρατημένη ἀγανάκτηση ὁ Γρηγόριος ἀπαντᾷ στὶς κατηγορίες περὶ ραθυμίας. Ἡ ἀπάντησή του εἶναι πολυσήμενη ἀπὸ ἀποψη θεολογική, διότι μετὰ ὑπερφάνεια λέγει ὅτι γι' αὐτὸν ἡ ἀπραξία εἶναι ἡ πιὸ σπουδαία πράξις⁵⁴, κάτι ποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐφαρμόζουσαν ὅλοι γιὰ νὰ μὴ ταλαιπωρῆται ἡ 'Εκκλησία ἀπὸ τὰ προσωπικὰ θέματα τῶν κληρικῶν της.

Ὁ Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς πείσθηκε ἀπὸ τὸν Ἄνθιμο Τυάνων νὰ μεσολαβήσῃ στὸ Βασίλειον γιὰ σύγκλησιν τοπικῆς συνόδου⁵⁵ πρὸς ἐξέτασιν τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῶν δύο μητροπολιτῶν, Καισαρείας καὶ Τυάνων, ἀφοῦ ὁ δεύτερος

Βασιλείου, Ἐπιστ. 94. Γρηγορίου, Λόγος 43 ζγ'). Αὐτὸ ἀκριβῶς ὑπαινίσσεται ὁ Γρηγόριος στὴν Ἐπιστολή του 48, ὅταν γράφῃ: «ζήτησι τοὺς πολεμήσαντας, ὅταν σου τῶν ἡμιόνων λαμβάνηται, τὰ στενὰ τηρῶν...». Ὁ Βασίλειος εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸ Γρηγόριον νὰ προσέξῃ ἰδιαίτερα τὰ καραβάνια τῶν φορτωμένων ἡμιόνων, ἀλλ' ἐκεῖνος τὸ θεώρησε κατώτερον τοῦ ἑαυτοῦ του.

52. «Ἐγκαλεῖς ἡμῖν ἀργίαν καὶ ραθυμίαν ὅτι μὴ τὰ Σάσιμα κατελιφάμεν μὴδ' ἐπισκοπικῶς κινούμεθα» (Ἐπιστ. 49 Γρηγορίου).

53. Γι' αὐτὸ νομίζομε ὅτι ἡ χαμένη αὐτὴ ἐπιστολὴ γράφηκε ἀμέσως μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 372.

54. «ἐμοὶ δὲ μεγίστη πρᾶξις ἐστὶν ἡ ἀπραξία».

55. «Σκόπει δὲ (=Βασίλειος) καὶ τὸ τῆς ἐπιστολῆς (=ἡμῶν), ὅπως ἔσχε παρὰ τῶν ὕβριστῶν ἡμῶν. Κ λ ῆ σ ι ν σ υ ν ο δ ι κ ῆ ν ἐτύπωσαν πρὸς ἡμᾶς· ἐμοῦ δὲ ἀντιλέγοντος καὶ ὕβριν φάσκοντος, ἀλλὰ τό γε δεύτερον ἡ ξ ί ο υ ν δι' ἐμοῦ παρὰ κληθῆναι ὕ μ ᾶ ς (=Βασίλειος) περὶ τούτων βουλευσομένων» (Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο υ, Ἐπιστολή 50).

56. «Πολλὴν δὲ καὶ περὶ πολλῶν πείραν (=ὁ Ἄνθιμος) καθὼς... τῆς ἡμετέρας χειροτονίας, χριστάμενος, αἰτήσας, ἀπειλήσας, δικαιολογησάμενος, ψέξας, ἐγκωμιάσας... ὡς δεόν πρὸς αὐτὸν μόνον ὄραν ἡμᾶς... Τέλος, ἀπῆλθεν ἀπρακτος, πολλὰ περιπνεύσας καὶ βασιλισμὸν ἡμῖν ὡς φιλιππισμὸν ἐγκαλέσας» (Γ ρ η γ. Ἐπιστ. 50).

ἀπέτυχε νὰ προσεταιρισθῆ τὸ Γρηγόριο τὸν ὁποῖο ἐπισκέφθηκε στὴ Ναζιαν-
ζό. Ὁ Γρηγόριος παρὰ τὶς παρακλήσεις, τὶς ἀπειλές, τὶς ὑποσχέσεις καὶ τὶς
πιέσεις τοῦ Ἀνθίμου ἔμεινε πιστὸς στὸ Βασίλειο, ἀλλὰ δὲν ἀρνήθηκε τὴ με-
σολάβηση καὶ ἔγραψε γράμμα γιὰ τὸ ὁποῖο μιλάει στὴν Ἐπιστολὴ τοῦ 50,
γραμμμένη πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰούνιο τοῦ 372⁵⁷.

Ὁ Β α σ ί λ ι ο ς, πού τώρα βιαζόταν νὰ τελειώσῃ τὸ θέμα τῶν Σα-
σίμων ἕνεκα καὶ τῆς ἀποστολῆς του στὴν Ἀρμενία⁵⁸, ἔχασε κάπως τὸν αὐτο-
έλεγχον ὅταν ἔλαβε τὸ παραπάνω μεσολαβητικὸ γράμμα τοῦ Γρηγορίου. Ἐ-
γραψε λοιπὸν δύο ἢ περισσότερα γράμματα⁵⁹ στὸ Γρηγόριο καὶ τὸν ὕβριζε
χωρὶς μέτρο μὲ ὀξύτητα. Ἐρμηνεύει σ' αὐτὰ τὴ μεσολαβητικὴ διάθεση τοῦ
Γρηγορίου ὡς ὑποχώρηση ἔναντι τοῦ Ἀνθίμου καὶ προδοσίαν τῆς πολύχρονης
φιλίας τους⁶⁰.

Γρηγορίου 50: μετὰ τὸ Πάσχα (372).

Ὁ Γρηγόριος ὠργίσθηκε μὲ τὰ παραπάνω γράμματα τοῦ Βασιλείου
καὶ γιὰ νὰ δείξῃ πόσο ἡ στάση του στὸ θέμα τῶν Σασίμων (ὅτι δὲν ἔκανε
ὑποχωρήσεις ἔναντι τοῦ Ἀνθίμου καὶ δὲν πρόδωσε τὸ Βασίλειο) ἦταν τέτοια,
ὥστε νὰ μὴ δικαιολογοῦνται τὰ παράπονα τοῦ Βασιλείου, περιέγραψε τὶς
προσπάθειες τοῦ Ἀνθίμου νὰ τὸν προσεταιρισθῆ (τὸ Γρηγόριο) καὶ τὴν ἀν-

57. Τὰ γεγονότα πού ἀντικατοπτρίζει ἡ χαμένη αὐτὴ ἐπιστολὴ, καθὼς φυσικὰ καὶ
ἡ Ἐπιστολὴ 50 τοῦ Γρηγορίου, συνέβησαν μεταξὺ τοῦ Πάσχα καὶ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 372.
Κι αὐτὸ διότι γνωρίζομε ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸ Βασίλειο πῶς, ἔχοντας ἀναλάβει μὲ πρωτοβουλία
τοῦ αὐτοκράτορα σπουδαία ἐκκλησιαστικὴ ἀποστολὴ στὴν Ἀρμενία («ἐπὶ τινὰ περιοδεῖαν
ἀναγκαίως ἀποδημούντων» (Β α σ ι λ. Ἐπιστολὴ 95· βλ. καὶ Ἐπιστολὴν 98-99) καὶ ὀφεί-
λοντας νὰ παρευρεθῆ σὲ μεγάλο πανηγύρι μαρτύρων περὶ τὰ μέσα Ἰουνίου στὸ Φαργαμὸν
τῆς Ἀρμενίας («Ἀπέδειξάν τε ἡμῖν χρόνον μὲν τῆς συντυχίας τὰ μέσα τοῦ προσιόντος
μηνοῦ Ἰουνίου, τόπον δὲ Φαργαμὸν τὸ χωρίον...», Β α σ ι λ. Ἐπιστολὴ 95), ἄφησε τὴν
Καيسάρεια σὶς ἀρχές Ἰουνίου. Πρὶν φύγη λοιπὸν γιὰ τὴν Ἀρμενία φρόντισε νὰ τακτο-
ποιήσῃ ἐκκρεμότητες, ὅπως ἐκείνη τῆς ἐπισκοπῆς Σασίμων.

58. Βλ. σημ. 57.

59. Δὲν πρόκειται γιὰ ἓνα ἀλλὰ γιὰ δύο ἢ περισσότερα γράμματα, ἀφοῦ ὁ Γρηγόριος
χρησιμοποιεῖ πληθυντικὸ («ἐν τοῖς γράμμασιν», Ἐπιστ. 50).

60. Βλ. τὶς ἐξῆς φράσεις τῆς Ἐπιστολῆς 50 τοῦ Γρηγορίου, οἱ ὁποῖες προϋποθέτουν
τὶς ἐπιθέσεις, τὰ παράπονα καὶ τὶς ὕβρεις τοῦ Βασιλείου: «Μὴ τοῦτο ἀδικεῖν σοι δοκοῦ-
μεν»; «...ὅπερ τιμῶντος ἦν (=ἡ ἀποδοχὴ μεσολαβητικῆς προσπαθείας) οὐχ ὕβριζοντες».
«Καίτοι τίνα ἔχει λόγον, ἐκεῖνο (=τῷ Ἀνθίμῳ) προσκρούειν δι' ἡμᾶς (=Βασίλειε), ὑμῖν
δ' ἀπαρέσκειν, ὡς ἐκεῖνο χαρίζομενος. Ταῦτα δὲ ἔδει πρότερον μαθεῖν, ὡ θαυμάσιε, καὶ
μὴ τότε ὕβριζειν, εἰ μὴ τι ἄλλο ὡς πρεσβυτέρους». Ἡ ἐπιστολὴ γράφηκε μετὰ τὸ Πάσχα
καὶ πρὸ τῶν ἀρχῶν Ἰουνίου (Βλ. Σημ. 57).

τίδραση τοῦ τελευταίου χάριν τοῦ Βασιλείου. Τὸ δὲ γεγονός δτι δέχθηκε νὰ μεσολαβήσῃ δὲν ἀποτελοῦσε ὑποτίμησιν τοῦ Βασιλείου, διότι σ' αὐτὸν ἀφηνόταν νὰ κρίνῃ γιὰ ὅλα, γιὰ τὸν τόπο, τὸ χρόνο τῆς συνόδου καὶ τοὺς βροὺς ποὺ θὰ γίνονταν οἱ διαβουλεύσεις⁶¹. Τέλος ὁ Γρηγόριος διαμαρτύρεται μὲ τὴ σειρά του γιὰ τὴν ἔλλειψιν κατανοήσεως ἀπὸ μέρους τοῦ Βασιλείου, ὑπενθυμίζοντάς του ὅτι πρὸς χάριν του δυσaráστησε τὸν "Αὐθιμο καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑβρίζῃ ἕνα πρεσβύτερο διότι καὶ ἡ δικὴ του ὑπομονὴ (ὑπερηφάνεια) ἔχει βροια⁶².

Γρηγορίου 58: Σεπτέμβριος (372).

Ἡ παρούσα Ἐπιστολὴ εἶναι σημαντικώτατο κείμενο, διότι ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σπουδαῖα του ἱστορικὰ καὶ βιογραφικὰ στοιχεῖα ρίπτει φῶς στὴν ἱστορία τῆς θεολογίας καὶ μάλιστα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν πίστη στὴ θεότητα τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Στὴν Ἐπιστολὴ ὁ Γρηγόριος διηγεῖται περιστατικὸ πὺ συνέβη μεταξὺ 8ης καὶ 30ῆς Σεπτεμβρίου στὴ Ναζιανζό. Ἐνας μοναχός, πὺ ἴσως ἦταν καὶ κληρικός, παραβρέθηκε στὸν ἑορτασμὸ τοῦ μάρτυρα Εὐψυχίου (7 Σεπτεμβρίου) ἔξω ἀπὸ τὴν Καισάρεια. Ἐκεῖ ἄκουσε τὸ Βασίλειο νὰ ὁμιλῇ περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ὡς ὁμοουσίου πρὸς τὸν Πατέρα. Ὁμιλῆσε ὁμοῦ καὶ γιὰ τὸ ἅγιο Πνεῦμα χωρὶς νὰ τὸ ὀνομάσῃ Θεὸ καὶ ὁμοούσιο, ὅπως παλαιότερα ὁ ἴδιος μοναχός ἄκουσε νὰ τὸ ὀνομάζῃ στὴ Ναζιανζό ὁ Γρηγόριος. Ἐλάχιστες ἡμέρες μετὰ τὴν ἑορτὴ αὐτὴ ὁ μοναχός ἤλθε στὴ Ναζιανζό καὶ πῆρε μέρος σὲ συμπόσιο, ὅπου ἦσαν οἱ πῦ ἐπιφανεῖς ἄνθρωποι τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅπου ὅλοι ἐπαινοῦσαν τὸ Βασίλειο καὶ τὸν παρόντα Γρηγόριο⁶³. Τότε ὁ

61. «Κλῆσιν συνοδικὴν ἐτύπωσαν πρὸς ἡμᾶς· ἐμοῦ δ' ἀντιλέγοντος καὶ ὑβριν φάσκοντος, ἀλλὰ τὸ γε δεύτερον ἤξουν δι' ἐμοῦ παρακληθῆναι ὑμᾶς περὶ τούτων βουλευσομένων. Τοῦτο ὑπέστην, ἵνα μὴ τὸ πρότερον γένηται (=νὰ μὴ γίνῃ σύνοδος χωρὶς τὸ Βασίλειο), τὸ πᾶν ἐφ' ὑμῖν ποιούμενος, εἰ βούλεσθε συναγαγεῖν αὐτοὺς καὶ ὅπου καὶ ὀπηνίκα· ὅπερ τιμῶντος ἦν, οὐχ ὑβρίζοντος».

62. «...καὶ μὴ τότε ὑβρίζειν, εἰ μὴ τι ἄλλο ὡς πρεσβυτέρους». «...ἔστι καὶ ἡμῖν ὄφρα ἦν ἀνθέξομεν». Ἡ Ἐπιστολὴ γράφηκε λίγο πρὶν φύγη (ἀρχὴς Ἰουνίου) ὁ Βασίλειος γιὰ τὴν Ἀρμενία (βλ. Σημ. 57).

63. Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησιν τοῦ ἐπεισοδίου στὴ Ναζιανζό καὶ τῆς Ἐπιστολῆς 58 εἶναι ἀσφαλής, διότι σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο τὸ Βασίλειο ὁ ἑορτασμὸς τοῦ μάρτυρα Εὐψυχίου, στὸν ὅποιο παραβρέθηκε ὁ μοναχός πὺ τῶρα στὴ Ναζιανζό μίλησε κατὰ τοῦ Βασιλείου, γινόταν στὶς 7 Σεπτεμβρίου: «Παρακαλοῦμεν (ἔγραφε ὁ Βασίλειος στὸν ἐπίσκοπο Εὐσέβιο Σαμοσάτων, Ἐπιστ. 100 γραμμὴν Ἰούλιο-Αὐγούστο τοῦ 372), ἐπὶ τῆς συνόδου γενέσθαι, ἦν δι' ἔτους ἄγομεν ἐπὶ τῇ μνήμῃ τοῦ μακαριωτάτου μάρτυρος Εὐψυχίου, ἐγγιζούσῃ λοιπὸν κατὰ τὴν ἑβδόμην τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς ἡμέραν». Ὅταν οἱ συμποσιαστὲς ρώτησαν τὸ μοναχὸ πῶθεν γινώριζε ὅσα ἰσχυρίζονταν ἀπάντησε ὅτι τ ὡ ρ α ἐρχεται ἀπὸ τὸν

μοναχὸς⁶⁴ διέκοψε τοὺς συζητητὲς καὶ κατηγορήσε τὸ Βασίλειο ὅτι δὲν ἦταν ὀρθόδοξος. Ὅλοι θορυβήθηκαν καὶ ἰδιαίτερα ὁ Γρηγόριος, ποὺ προσπάθησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴ στάση τοῦ Βασιλείου σὰν «οἰκονομία», τὴν ὁποία ὑπαγόρευαν οἱ περιστάσεις. Οἱ συνδαιτυμόνες ὅμως ἀπέριπταν τὴν ἐξήγηση καὶ ἐπέμεναν ὅτι ὁ Βασίλειος ἀπὸ δειλία καὶ ὄχι γιὰ «οἰκονομία» δὲν ἐκφράζεται σαφῶς περὶ ἁγ. Πνεύματος. Ἀντιλαμβάνεται ὁ Γρηγόριος ὅτι τὸ θέμα θὰ στενοχωρήσῃ πολὺ τὸ Βασίλειο, ἀλλὰ ὤφειλε νὰ τοῦ τὸ ἀναφέρῃ. Ἔτσι στὴν ἀρχὴ τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ ἐκφράζει τὸ σεβασμὸ του, τὸν ὀνομάζει «καθηγητῆ» του καὶ «διδάσκαλο» τῶν δογμάτων, ἀλλὰ κατόπιν τοῦ ζητᾷ εὐθέως νὰ ἀπαντήσῃ στὸ θέμα μέχρι ποίου σημείου θὰ θεολογοῦμε περὶ ἁγίου Πνεύματος, μὲ ποιούς ὅρους (=ὄρολογία) καὶ μέχρι πότε καὶ πόσο θὰ ἐφαρμόζωμε «οἰκονομία». «Σὺ δὲ διδάξον ἡμᾶς, ὧς θεία καὶ ἱερὰ κεφαλὴ, μέχρι τίνος προίτεον ἡμῖν τῆς τοῦ Πνεύματος θεολογίας καὶ τίσι χρηστέον φωναῖς καὶ μέχρι τίνος οἰκονομητέον, ἵν' ἔχωμεν ταῦτα πρὸς τοὺς ἀντιλέγοντας».

Ὁ Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς, ἐπειδὴ θορυβήθηκε πολὺ ἀπὸ τὸ παραπάνω ἐπεισόδιο καὶ θεώρησε τὸ ζήτημα ἐπιείγον, ἴσως ἔγραψε ἀμέσως μετὰ τὴν Ἐπιστολὴ του 58 καὶ ἄλλη χαμένη⁶⁵.

Ὁ Β α σ ί λ ι ε ι ο ς ἔλαβε τὰ παραπάνω δύο γράμματα, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Γρηγόριος τοῦ ζητοῦσε ν' ἀπαντήσῃ στὸ θέμα τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ μολονότι λυπήθηκε, δὲν ἐξέφρασε ἀνάλογα συναισθήματα σὲ ἀπαν-

ἔορτασμός: «Ἐκ τῆς κατ' Εὐφύχιον συνόδου ν ὦ ν ἡ κ ω τὸν μάρτυρα» (Γ ρ η γ. Ἐπιστολὴ 58). Ἄρα τὸ ἐπεισόδιο συνέβη ἀμέσως μετὰ τὴν 7ην Σεπτεμβρίου καὶ τὸ ὕψος τῆς ἐπιστολῆς δείχνει ὅτι γράφηκε ἀμέσως μετὰ τὸ ἐπεισόδιο, ἄρα τὸ ἀργότερο στὸ δευτέρου δεκαπενθήμερο τοῦ Σεπτεμβρίου.

64. Ὁ Ναζιανζηνὸς ποὺ κατηγορήσε τὸ Βασίλειο ἦταν «ἀνὴρ τις τῶν εὐλαβείας ὄνομα καὶ σχῆμα περικειμένων» (Ἐπιστ. 58,4), δηλαδὴ μοναχὸς καὶ ἴσως ἱερέας. Ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ συνεχῆται τὸ παρὸν πρόσωπο τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 372 πρὸς τὸν νεοφώτιστο («εἰ δὲ ὁ δεῖνα ἄρτι παρακύψαι φιλοτιμούμενος πρὸς τὸν βίον τῶν Χριστιανῶν» (Β α σ ι λ. Ἐπιστ. 71) χριστιανὸ ποὺ τὸν περασμένο χρόνον μετέφερε στὴ Ναζιανζὸ παραπονημένες ἀπόψεις τοῦ Βασιλείου, ὁ ὁποῖος νι' αὐτὸ δὲν θέλησε οὔτε ν' ἀπαντήσῃ στὸ σχετικὸ ἐρώτημα τοῦ Γρηγορίου, στὸν ὁποῖο παρὰ ταῦτα ἔστειλε τότε τὴν Ἐπιστολὴ 71. Ὁ P. G a l l a y (S. Grégoire de Naz.: Lettres, I, σελ. 77 σημ. 1) συνεχῆει τὰ δύο ἐπεισόδια καὶ θεωρεῖ τὴν Ἐπιστολὴ 71 τοῦ Β α σ ι λ ε ῖ ο υ ἀπάντησιν εἰς τὴν Ἐπιστολὴ 58 τοῦ Γρηγορίου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Y. Courtonne κάνει ἀνάλογον σφάλμα, διότι τὸ νεοφώτιστο μυθοπλάστη τῆς Ἐπιστολῆς 71 χαρακτηρίζει μοναχό, κάτι ποὺ δὲν συνάνεται ἀπὸ τὸ κείμενον (S. Basile: Lettres, I, σελ. 166 σημ. 3), ὅπως δὲν συνάγεται καὶ τὸ εἶδος τοῦ θέματος ποὺ ἐν τούτοις γιὰ τὸν Courtonne εἶναι τὸ περὶ ἁγ. Πνεύματος.

65. Τὴν ὑπόθεσιν στηρίζομε σὲ φράσιν τῆς Ἐπιστολῆς 59 τοῦ Γρηγορίου, ὅπου χρησιμοποιοῖ πληθυντικὸν. Γράφοντας δηλ. στὸ Βασίλειο, ἀφοῦ πιά εἶχε πάρει ἀπὸ αὐτὸ ἀπάντησιν εἰς τὴν πρώτην, σημειώνει: «Ἐλύπησέ σε τὰ γράμματα...».

τητική του έπιστολή. 'Ο Γρηγόριος όμως, πού με τὸ γράμμα καὶ τὶς ἐξηγήσεις ἀπεσταλμένων τοῦ Βασιλείου εἶχε ἤδη ἡρεμήσει, κατάλαβε τὴ στενοχώρια τοῦ φίλου του⁶⁶. Ἀκόμη γιὰ μιὰ φορὰ ὁ Βασίλειος προσκαλοῦσε κοντά του τὸ Γρηγόριο⁶⁷, στὴν Καισάρεια, ὅπου θὰ τοῦ ἐξηγοῦσε λεπτομερέστερα τὴ στάση του⁶⁸.

Γρηγορίου 59: Φθινόπωρο (372).

'Ο Γρηγόριος, ἡρεμος μετὰ τὶς διευκρινήσεις τοῦ Βασιλείου, ἐξηγεῖ τὸν τόνο τῆς Ἐπιστολῆς του 58 καὶ ὑπόσχετα ὅτι ἂν θέλῃ ὁ Θεός, θὰ μεταβῆ στὴν Καισάρεια γιὰ νὰ τοῦ παρασταθῆ καὶ νὰ τὸν βοηθήσῃ⁶⁹.

'Ο Βασίλειος ἔγραψε ἢ παρήγγειλε προφορικά στὸ Γρηγόριο νὰ ἐπισπεύσῃ ὅπωςδῆποτε τὸ ταξίδι στὴν Καισάρεια⁷⁰.

Γρηγορίου 60: Φθινόπωρο (372).

'Ο Γρηγόριος, ἀπαντώντας στὴν παραπάνω ἔντονη ὑπενθύμιση τοῦ Βασιλείου γιὰ τὸ ταξίδι στὴν Καισάρεια, δηλώνει πὼς ἔχει πολλὴ ἐπιθυμία γι' αὐτό, ἀλλὰ ἡ ἀρρώστια τῆς μητέρας του Νόννας τὸν κρατᾶ ἀκόμη στὴ Ναζιανζό⁷¹.

66. «Ἐλύπησέ σε τὰ γράμματα, ὡς δὲ ἐγὼ φημι οὐκ ὀρθῶς οὐδὲ δικαίως, ἀλλὰ καὶ λὶαν περιττῶς. Καὶ τὴν λύπην οὐχ ὠμολόγησας μὲν, οὐκ ἔκρυψας δέ, εἰ καὶ σοφῶς τοῦτο ἐποίησας, ὥσπερ τινὶ προσωπεῖω τῇ αἰδοῦ τὸ τῆς λύπης καλύπτων πρόσωπον» (Γ ρ η γ. Ἐπιστ. 59).

67. Αὐτὸ προϋποθέτει ἡ φράση τοῦ Γρηγορίου στὴν ἀπαντητική του Ἐπιστολή 59: «ἐμὲ δὲ προθύμως, ἐὰν διδῷ Θεός, καὶ παρεσόμενον καὶ συναγωνιούμενον καὶ τὰ δυνατὰ συνεισοίσοντα». Καὶ ἡ χαμένη αὐτῆ ἐπιστολῆ τοῦ Βασιλείου πρέπει νὰ τοποθετηθῆ στὸ β' δεκαπενθήμερο τοῦ Σεπτεμβρίου ἢ τὸ πολὺ στὶς ἀρχὲς Ὀκτωβρίου, ἀφοῦ τὸ θέμα ἦταν τόσο ἐπεῖγον καὶ δὲν ἔπαιρνε ἀναβολή.

68. 'Ο Γρηγόριος στὸν Ἐπιτάφιό του ξθ' (Λόγος 43) παρουσιάζει τὴν τελικὴ συνεννόησή του μετὰ τὸ Βασίλειο πάνω στὸ θέμα προφορικῆ, διότι ὁ Βασίλειος ὀρκίσθηκε ὄρκο φρικτό, κάτι πού μόνο προφορικὰ μπορούσε νὰ γίνῃ.

69. Ἐπειδὴ τὸ ἐπεσόδιο πού δημιούργησε ὁ μοναχὸς τῆς Ἐπιστολῆς 58 καὶ ἡ ἴδια Ἐπιστολῆ αὐτῆ παρουσιάζονται σὰν πρόσφατα γεγονότα στὴν Ἐπιστολή 59 συμπεραίνομε ὅτι ἡ τελευταία γράφηκε μᾶλλον Ὀκτώβριον ἢ τὸ πολὺ Νοέμβριον τοῦ 372. Χωρὶς λόγο ὁ P. G a l l a y (S. Grégoire de Naz.: Lettres, I, σελ. 77) τὴν τοποθετεῖ στὸ 372-373.

70. Τὴν ἐπιθυμία τοῦ Βασιλείου χαρακτηρίζει ὁ Γρηγόριος («ἐπίταγμα»), προσταγὴ («τοῦ πληρωθῆναί σοι τὸ ἐπίταγμα...», Ἐπιστ. 60).

71. Ἡ Ἐπιστολὴ γράφηκε μᾶλλον στὰ τέλη τοῦ 372.

Γρηγορίου 245⁷².

Στὸ Γρηγόριο κατέφυγε κάποιος, καισαρέας μᾶλλον, ποῦ ἦταν μῖμος καὶ εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ συστατικῆ ἐπιστολῆ πρὸς τὸ Βασίλειο. Ὁ Γρηγόριος παρακαλεῖ τὸ Βασίλειο νὰ ἀκούσῃ προσεκτικὰ τὸ μῖμο⁷³.

Βασιλείου 368.

Ὁ Βασίλειος πῆρε τὸ παραπάνω γράμμα τοῦ Γρηγορίου καὶ δέχθηκε μὲ καλὴ διάθεση τὸ μῖμο⁷⁴.

Γρηγορίου 246: (374).

Ὁ Γρηγόριος ἢ ὁ Βασίλειος χειροτόνησε διάκονο τὸ Γλυκέριο, γιὰ νὰ βοηθῇ τὸ σεβάσμιο πρεσβύτερο στὴν Οὐήνεσα, λίγα χιλιόμετρα ἀπὸ τὴ Ναζιανζό. Ὁ Γλυκέριος παρὰ τίς μικρὲς του πνευματικὲς ικανότητες, δημιουργοῦσε μοναχικὴ γυναικεία ἀδελφότητα μὲ τρόπους λίγο ἢ πολὺ ὑποπτους. Ἡ ἀδελφότητα αὐτὴ ἐπιδιδόταν καὶ σὲ χορούς, κάτι μάλιστα ποῦ ἔκαμε ὅταν στὴν Οὐήνεσα πραγματοποιήθηκε σύνοδος κληρικῶν ἢ γενικὰ χριστιανῶν. Ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ ἐγκαταλείψῃ ὁ Γλυκέριος μὲ τὴ συνοδεία του τὴν Οὐήνεσα καὶ νὰ καταφύγῃ στὴν ἐκκλησιαστικὴ περιοχὴ τοῦ Βασιλείου (ἐὰν ἢ ἐπιστολὴ ἀνήκῃ στὸ Γρηγόριο) ἢ τοῦ Γρηγορίου (ἐὰν ἢ ἐπιστολὴ ἀνήκῃ στὸ Βασίλειο). Τότε γράφεται ἡ ἐπιστολὴ γιὰ νὰ ζητήσῃ ὁ Γρηγόριος ἀπὸ τὸ

72. Οἱ παρακάτω Ἐπιστολὲς παρουσιάζουν ἰδιαιτέρα προβλήματα, ἀκόμη καὶ γνησιότητος ἀποστολῆς ἢ παραλήπτου, καθὼς θὰ σημειώσωμε ἀμέσως.

73. Τὸ κείμενο τῆς Ἐπιστολῆς, ποῦ ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ὁ παρ' ὑμῶν μῖμος, παρ' ἡμῶν δὲ εὐλαβής, ἤτησέ με γράψαι πρὸς ὑμᾶς λαμπρῶς ἀκουσθῆναι», ΒΕΠ 55, σ. 390), δὲ βρῖσκεται στὶς παλαιᾶς ἐκδόσεις οὔτε στὶς ὁμάδες χειρογράφων, ποῦ παραδίδουν τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Γρηγορίου. Ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Forchall (Catalogue of Manuscripts in the British Museum, New Series, I 2, London 1840, σ. 34) καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὸ G. Mercati (εἰς Studi e Testi, II, Vaticano 1903, σ. 56) Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη Σημείωση 74.

74. Ἡ Ἐπιστολὴ αὐτὴ, ἀγνωστὴ ἐπίσης στὶς ἀρχαῖες συλλογὰς καὶ στὶς ἐκδόσεις γενικὰ Ἐπιστολῶν τοῦ Βασιλείου, δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸ Mercati, Varia Sacra, I, Nuova lettera di Gregorio Nazianzeno e riposta di Basilio Magno, εἰς Studi e Testi 11, Vaticano 1903, σ. 53-56. Ἡ γνησιότητά της δὲν μπορεῖ οὔτε ν' ἀμφισβητηθῇ οὔτε νὰ ὑποστηριχθῇ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν προηγούμενη τοῦ Γρηγορίου. Τὸ κείμενο τῆς παρούσης Ἐπιστολῆς ἔχει ὡς ἐξῆς: «Γρηγορίω Βασίλειος ὁ Μέγας. Ὁ παρ' ἡμῶν μῖμος, παρ' ὑμῶν δὲ εὐλαβὴς ἐλὼν πρὸς ἡμᾶς ἐν εὐκταίᾳ καὶ λαμπρᾷ ἡμέρᾳ ἀπελύθη ὡς ἀληθῶς θεοπρεπῶς» (ΒΕΠ 55, σ. 390).

Βασίλειο (ἢ τὸ ἀνάστροφο) νὰ συμβουλευέση καὶ μᾶλλον νὰ διατάξῃ τὸ Γλυκέριο νὰ ἐπανέλθῃ στὴ βάση του μὲ τὴν ὑπόσχεση πὼς ἂν μετανοήσῃ γιὰ τὴ στάση του δὲν θὰ τιμωρηθῇ. Ὁ ἐπιστολογράφος ἐνδιαφέρεται ἰδιαίτερα νὰ ἐπιστρέψουν οἴκαδε οἱ νέες γυναῖκες ποὺ πιέστηκαν νὰ ἀκολουθήσουν τὸ Γλυκέριο⁷⁵.

Γρηγορίου 248: (374) ἢ Βασιλείου 171: (374).

Ὁ Γρηγόριος (ἢ ὁ Βασίλειος)⁷⁶, ἀφοῦ παρακάλεσε μὲ ἰδιαίτερο γράμμα⁷⁷ τὸ Γλυκέριο νὰ συνετισθῇ καὶ νὰ μὴν ἐξευτελίξῃ γενικὰ τοὺς μοναχοὺς, καὶ ἀφοῦ ἀνέμενε γιὰ κάποιον διάστημα λογικῶς, τὸν ἀφώρισε⁷⁸, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσε

75. Ἡ Ἐπιστολὴ αὐτὴ ἔχει πολὺ συζητηθῆ καὶ καταδείχθηκαν λόγοι, ποὺ ἐπιβάλλουν νὰ δεχθοῦμε γιὰ συγγραφέα τῆς μᾶλλον τὸν Γρηγόριο (Anders Cavallin, Studien zu den Briefen des hl. Basilius, Lund 1944, σσ. 81-92. Τὰ συμπεράσματα τοῦ Cavallin υἱοθετεῖ βασικὰ καὶ ὁ Y. Courtonne, S. Basile: Lettres, II, σ. 104, ποὺ παρὰ ταῦτα ἐκδίδει τὴν Ἐπιστολὴν μὲ τίς λοιπές τοῦ Βασιλείου). Αὐτὰ ἰσχύουν καὶ γιὰ τίς δύο ἐπόμενες Ἐπιστολές. Διατηροῦμε ὅμως ἐντονες ἀμφιβολίες γιὰ τὸν παραλήπτη τῆς Ἐπιστολῆς, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μας, οὔτε ὁ Βασίλειος οὔτε ὁ Γρηγόριος, γιὰ τὸν ἐξῆς λόγο: Στὴν Ἐπιστολὴ 248 τοῦ Γρηγορίου ἢ 171 τοῦ Βασιλείου, γραμμηνὴ κατὰ τοὺς ἐκδότες τὸ 374, ὁ συντάκτης, ἐπαναλαμβάνοντας τὴν παρακλήση γιὰ ἐπάνοδο τῶν παρθένων καὶ τοῦ Γλυκερίου, σημειώνει: «Οὐ γὰρ ἂν ἐκεῖνό σου καταγνοίην ὡς ἐφ' ἡμετέρα διαβολῇ τοῦτο ποιεῖς ἢ αὐτὸς πάσχων τι πρὸς ἡμᾶς ἢ ἄλλοις χαρίζομενος». Δηλαδή «Δὲ θὰ σὲ καταδικάσω βέβαια ὅτι κάνεις αὐτὸ (= ποὺ δὲν στέλνεις πίσω τὸ Γλυκέριο καὶ τὴ συνοδεία του) γιὰ νὰ μὲ συκοφαντήσης ἢ γιὰτὶ ἔχεις ἐναντίον μου μῖσος ἢ διότι ἐξυπηρετεῖς (χαρίζεσαι σὲ) κάποιους ἄλλους». Πρῶτον, οἱ σχέσεις Γρηγορίου καὶ Βασιλείου δὲν ἐπιτρέπουν ἕμμεσο ὑπαινιγμὸ γιὰ τὸν παραλήπτη τῆς Ἐπιστολῆς περὶ προθέσεως συκοφαντίας καὶ περὶ μίσους, ὅπως καθαρὰ εἶδαμε στὸ κείμενο. Οὔτε ὁ Γρηγόριος οὔτε ὁ Βασίλειος θὰ σκέπτονταν ἔτσι ὁ ἓνας γιὰ τὸν ἄλλο, ἀκόμη καὶ ἂν ἡ ἐκφορὰ τῶν κατηγοριῶν διατυπωνόταν ἀρνητικά. Οἱ δύο ἄνδρες συχνὰ διαφώνησαν, ἀλλὰ ποτὲ ὁ ἓνας δὲν ἀμφισβήτησε τὴν καλὴ πρόθεση καὶ τὴν εὐκρίνεια τοῦ ἄλλου. Δεύτερον, ἐὰν παραλήπτης τῶν Ἐπιστολῶν 246 ἢ 169 καὶ 248 ἢ 171 ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο ἄνδρες θὰ εἶχαν συνεννοηθῆ εὐχερέστερα καὶ δὲν θὰ ἔφθαναν στὸ σημεῖο νὰ μὴ ἐμπιστεύεται ὁ ἓνας τίς διαβεβαιώσεις τοῦ ἄλλου ἔτσι, ὥστε ὁ συντάκτης τῶν Ἐπιστολῶν ν' ἀφορίζῃ (= ἀκαὶ γὰρ ἀλγοῦμεν τεμνομένων τῶν μελῶν, εἰ καὶ καλῶς ἐτήθησαν», Ἐπιστ. 248 ἢ 171) τὸ Γλυκέριο καὶ τίς μοναχός, ἐνῶ ὁ παραλήπτης νὰ τοὺς περιθάλλῃ. Αὐτὰ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ συμβοῦν μεταξὺ Βασιλείου καὶ Γρηγορίου, ὅπως γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους δὲν θὰ μπορούσαν νὰ συμβοῦν καὶ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἀφ' ἑτέρου. Ἔτσι λοιπόν, ἐνῶ συντάκτης τῶν Ἐπιστολῶν εἶναι μᾶλλον ὁ Γρηγόριος, παραλήπτης εἶναι μᾶλλον πρόσωπο διάφορο τοῦ Βασιλείου, ἴσως ὁ κατὰ σάρκα θεῖος τοῦ τελευταίου, ὁ ἐπίσκοπος Γρηγόριος, τὸν ὁποῖο γνωρίζομε καὶ ἀπὸ Ἐπιστολῆς τοῦ Βασιλείου πρὸς αὐτὸν (59 καὶ 60).

76. Βλ. σημ. 75.

77. Εἶναι ἡ Ἐπιστολὴ Γρηγορίου 247 (Βασιλείου 170).

78. «...τεμνομένων τῶν μελῶν, εἰ καὶ καλῶς ἐτήθησαν».

νὰ φροντίζη γιὰ τὴν ἀποκατάστασή του. Ἔτσι ἔγραψε τὴν παροῦσα ἐπιστολή, στὴν ὁποία δηλώνει γιὰ μιὰ φορὰ ἀκόμη τὴ διάθεσή του νὰ συγχωρήσῃ τὸ Γλυκέριο καὶ παρακαλεῖ τὸν παραλήπτη νὰ δείξῃ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα, νὰ πιέσῃ τὸ Γλυκέριο γιὰ ἐπιστροφή καὶ νὰ ἐγγυηθῇ γιὰ τὴ συγχώρησή του ἀπὸ τὸ συντάκτη Γρηγόριο⁷⁹.

* * * *

Ἄπὸ τὸ 374, ἔτος ποῦ γράφηκε ἡ τελευταία ἀπὸ τὶς παραπάνω Ἐπιστολές, μέχρι τὸ τέλος τοῦ 378, ἔτος ποῦ κοιμήθηκε ὁ Βασίλειος, νομίζομε ὅτι θὰ ἀντηλλάγησαν καὶ ἄλλες ἐπιστολές μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν, διότι οὔτε τὰ προβλήματα ἔλλειψαν οὔτε οἱ σχέσεις τῶν δύο διακόπηκαν. Δυστυχῶς ὅμως δὲ σώθηκαν ἐπιστολές τους τῆς ἐποχῆς αὐτῆς καὶ ἀναγκαστικά κλείνομε στὸ σημεῖο τοῦτο τὴ διαπραγμάτευση τοῦ θέματος.

---

79. Βλ. Σημ. 75.